

Περίληψη

Βασικός στόχος αυτής της εργασίας είναι να αναλύσει και να διαχωρίσει τις έννοιες της φωνολογίας και της άρθρωσης. Αρχικά εξετάσαμε θεωρίες γύρω από την κατάκτηση της γλώσσας και ασχοληθήκαμε με τη γλώσσα ως βασικό μέσο επικοινωνίας. Αναλύσαμε τα δομικά της μέρη και τον κάθε γλωσσικό τομέα ξεχωριστά καθώς η γλώσσα είναι το κύριο εργαλείο και σε αυτό βασίζονται η φωνολογία και η άρθρωση. Πριν προβούμε στην ξεχωριστή ανάλυση της άρθρωσης και της φωνολογίας παραθέσαμε τα αναπτυξιακά φωνολογικά στοιχεία των παιδιών με τυπική ανάπτυξη. Έχοντας εξετάσει λοιπόν όλες τις απαραίτητες παραμέτρους περάσαμε στο βασικό ζήτημα της παρούσας μελέτης, δηλαδή την ανάλυση και κατανόηση των όρων άρθρωση και φωνολογία σε βάθος καθώς αυτές αποτελούν ακρογωνιαίο λίθο στον τομέα της ομιλίας και της γλώσσας. Στα πλαίσια των αρθρωτικών διαταραχών μας απασχόλησε ιδιαίτερος το ζήτημα των δυσαρθριών αλλά και τις λεκτικής δυσπραξίας και της αναπτυξιακής λεκτικής δυσπραξίας. Στις φωνολογικές διαταραχές αφού επεξηγήσαμε τον όρο φώνημα αναλύσαμε τις αυτές καθώς και τα αίτιά τους αλλά και τους τρόπους που μπορούν να αντιμετωπιστούν. Ιδιαίτερο κεφάλαιο αποτέλεσε για εμάς η φωνολογική καθυστέρηση αφού διαφέρει από τη φωνολογική διαταραχή (στη μεν πρώτη περίπτωση μιλάμε περισσότερο για μία καθυστέρηση «ωρίμανσης» στη δε δεύτερη για διαταραχή). Η έννοια της διαφοροδιάγνωσης αλλά και η σημασία της δεν θα μπορούσε να λείπει από μία μελέτη σαν αυτή μεταξύ των φωνολογικών και αρθρωτικών διαταραχών αλλά και της φωνολογικής καθυστέρησης. Κλείνοντας αναφερθήκαμε στην σημασία της λογοθεραπευτικής αξιολόγησης και στο σημαντικό ρόλο που παίζει ο λογοθεραπευτής στην διάγνωση, την παρέμβαση και την αποκατάσταση εφόσον η έγκαιρη και έγκυρη διάγνωση και πρόληψη αυτών των διαταραχών αποτελούν κύριο άξονα της πλήρους ή σε μεγάλο βαθμό αποκατάστασής τους.

Λέξεις κλειδιά: Άρθρωση, αρθρωτικές διαταραχές, φωνολογία, φωνολογικές διαταραχές, φωνολογική καθυστέρηση, διαφοροδιάγνωση

Ευχαριστίες

Θα θέλαμε να εκφράσουμε θερμά τις ευχαριστίες και την ευγνωμοσύνη μας για τη βοήθεια και τη στήριξη που μας έδωσαν σε όλη τη διάρκεια των σπουδών μας, τις οικογένειες μας, καθώς επίσης και τους καθηγητές μας στο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Ηπείρου. Ιδιαίτερα θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε από κοινού την κυρία Μ. Νησιώτη για την πολύτιμη βοήθεια της και το χρόνο που αφιέρωσε για τη συνεργασία μας στην συγγραφή της πτυχιακής εργασίας και όλους όσους βοήθησαν στην εκπόνησή της με τη στήριξη που μας παρείχαν.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή.....	6
---------------	---

Κεφάλαιο 1.

Η ανάπτυξη Επικοινωνίας, Γλώσσας και Ομιλίας.

1.1 Θεωρίες για τη κατάκτηση της γλώσσας.....	8
1.2 Η μελέτη της γλωσσικής ανάπτυξης.....	11
1.3 Η γλώσσα ως μέσο επικοινωνίας.....	12
1.4 Συστατικά μέρη της γλώσσας.....	12
1.5 Γλωσσικοί τομείς	14
1.5.1 Μορφολογία.....	14
1.5.2 Σύνταξη.....	14
1.5.3 Σημασιολογία.....	14
1.5.4 Πραγματολογία.....	15
1.5.5 Φωνητική -Φωνολογία.....	16

Κεφάλαιο 2.

Στάδια ανάπτυξης Λόγου - Ομιλίας

2.1 Αναπτυξιακά στάδια Λόγου - Ομιλίας.....	16
---	----

Κεφάλαιο 3.

Άρθρωση

3.1 Τι είναι η άρθρωση.....	18
3.2 Άρθρωτές και σημεία άρθρωσης.....	19
3.3 Τόπος και τρόπος άρθρωσης φωνηέντων.....	20
3.4 Άρθρωση φωνηέντων.....	23

Κεφάλαιο 4.

Αρθρωτικές διαταραχές

4.1 Επισκόπηση στις αρθρωτικές διαταραχές.....	25
4.2 Διαγνωστικά κριτήρια DSM-IV.....	26
4.3 Αίτια αρθρωτικών διαταραχών.....	27
4.4 Συμπτώματα αρθρωτικών διαταραχών.....	28
4.5 Αντιμετώπιση αρθρωτικών διαταραχών.....	28
4.6 Δυσαρθρίες.....	29
4.7 Αναπτυξιακή δυσαρθρία.....	30
4.8 Αναπτυξιακή Λεκτική Δυσπραξία.....	31

Κεφάλαιο 5

Φωνολογική διαταραχή

5.1 Τι είναι η Φωνολογία.....	35
5.1.1 Τι είναι το φώνημα.....	36
5.2 Η φωνολογική ανάπτυξη.....	37
5.3 Τι είναι η φωνολογική διαταραχή.....	41

5.3.1 Η φωνολογική επίγνωση.....	43
5.4 Αναπτυξιακή φωνολογική διαταραχή.....	43
5.4.1 Διαγνωστικά κριτήρια DSM-IV.....	45
5.5 Αίτια φωνολογικών διαταραχών.....	47
5.6 Τα φωνολογικά λάθη.....	47
5.7 Συμπτώματα φωνολογικών διαταραχών.....	49
5.8 Αντιμετώπιση φωνολογικών διαταραχών.....	51

Κεφάλαιο 6

Φωνολογική Καθυστέρηση

6.1 Διαγνωστικά κριτήρια DSM-IV.....	52
6.2 Τι είναι η Φωνολογική Καθυστέρηση.....	53
6.3 Αίτια Φωνολογικής Καθυστέρησης.....	54
6.4 Συμπτώματα Φωνολογικής Καθυστέρησης.....	55
6.5 Αντιμετώπιση Φωνολογικής Καθυστέρησης.....	55

Κεφάλαιο 7

Διαφοροδιάγνωση

7.1 Διαφοροδιάγνωση αρθρωτικής, φωνολογικής διαταραχής και φωνολογικής καθυστέρησης.....	58
7.2 Σύγκριση φυσιολογικού παιδιού με παιδί με φωνολογική καθυστέρηση.....	59
7.3 Η διαδικασία της λογοθεραπευτικής αξιολόγησης.....	62
Σύνοψη.....	64

Βιβλιογραφία

Παράρτημα Α, Β

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα περισσότερα παιδιά κάνουν αρκετά λάθη μαθαίνοντας νέες λέξεις. Μία γλωσσική διαταραχή συμβαίνει όταν τα λάθη συνεχιστούν μέχρι ορισμένη ηλικία. Κάθε ήχος έχει διαφορετικό φάσμα ηλικιών όταν τα παιδιά προσπαθούν να τον παράγουν σωστά. Οι γλωσσικές διαταραχές συμπεριλαμβάνουν προβλήματα άρθρωσης (κατά την παραγωγή των ήχων) και φωνολογίας (φωνολογικές διαδικασίες). Οι ενήλικες μπορούν επίσης να έχουν γλωσσική διαταραχή. Κάποιοι από αυτούς συνεχίζουν να έχουν δυσκολίες από την παιδική ακόμα ηλικία, ενώ άλλοι μπορούν να αναπτύξουν προβλήματα λόγου μετά από ένα εγκεφαλικό επεισόδιο ή από ένα τραυματισμό στο κεφάλι. Πολλές διαταραχές στην ομιλία συμβαίνουν από άγνωστη αιτία. Καθώς ένα παιδί μπορεί να μη μάθει το πώς να παράγει σωστά τους ήχους ή ακόμη μπορεί να μην έχει μάθει τους κανόνες της ομιλίας από μόνο του. Με αποτέλεσμα αυτά τα παιδιά να έχουν πρόβλημα στην ανάπτυξη της ομιλίας.

Η άρθρωση είναι η διαδικασία κατά την οποία οι φωνητικές χορδές, η γλώσσα, η μαλθακή υπερώα, τα χείλη (δηλαδή όλα τα όργανα της φώνησης) συνεργάζονται κατάλληλα κάθε φορά για την παραγωγή φθόγγων, συλλαβών και λέξεων. Η φυσιολογική άρθρωση είναι μια σειρά από σύνθετες κινήσεις. Με τον όρο διαταραχή της άρθρωσης αναφερόμαστε στις δυσκολίες που σχετίζονται με την παραγωγή των ήχων της ομιλίας (φωνήματα) που επιμένουν μετά το πέρας της φυσιολογικής κατάκτησης αυτών των φωνημάτων. Στη διαταραχή άρθρωσης, το παιδί διαλέγει το σωστό φώνημα αλλά το εκφέρει λάθος και γνωρίζει τη δυσκολία, την ακούει. Παρ' όλο που μπορεί να έχει επιτευχθεί ο έλεγχος των αρθρωτών από το παιδί, ενδέχεται να παρουσιάζει στο λόγο του φωνολογικά λάθη. Τα λάθη παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες σε όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα από το φωνολογικό σύστημα που έχουν αναπτύξει. Η φωνολογική διαταραχή πρόκειται για δυσκολία στην αντίληψη, επεξεργασία και οργάνωση των ήχων που απαρτίζουν το φωνολογικό σύστημα της μητρικής γλώσσας του ατόμου, με αποτέλεσμα τις περισσότερες φορές η ομιλία να είναι δυσκατάληπτη.

Η αιτία των φωνολογικών λαθών, οφείλεται στη μη διάκριση των λειτουργικών και διακριτών χαρακτηριστικών των ήχων. Πολλοί ήχοι του φωνολογικού συστήματος παρουσιάζουν ομοιότητες μεταξύ τους, βάσει των οποίων πραγματοποιείται και η κατηγοριοποίησή τους. Αυτές οι ομοιότητες των ήχων, αλλά και οι αντιθέσεις που υπάρχουν μεταξύ τους, δεν έχουν αφομοιωθεί πλήρως από το παιδί με φωνολογικά λάθη. Ωστόσο, η διαφοροποίηση των φωνολογικών λαθών από τα αρθρωτικά λάθη, θα πρέπει να γίνεται πάντα, καθώς η αιτία διαφέρει πλήρως. Σε αντίθεση με τα φωνολογικά λάθη, τα αρθρωτικά, έχουν αιτία τον κινητικό έλεγχο των αρθρωτών. Όμως, η κοινή παρουσία φωνολογικών και αρθρωτικών λαθών είναι δυνατή.

Η συγκεκριμένη εργασία, αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο, για την εμβάθυνση και το διαχωρισμό μεταξύ αρθρωτικών και φωνολογικών διαταραχών που αφορά τον παιδικό πληθυσμό αλλά και τους ενήλικες.

Κεφάλαιο 1

1.1 Θεωρίες για την κατάκτηση της γλώσσας

Ο Λόγος αποτελεί την εν δυνάμει ικανότητα που διαθέτει ο άνθρωπος για να οργανώνει τις σκέψεις, τα συναισθήματα, τις ανάγκες του, ουσιαστικά δηλαδή το χάρισμα που διαθέτει ο άνθρωπος εν αντιθέσει με τα ζώα.

Η ανθρωπολογική προδιάθεση ερμηνεύει τις δυνατότητες του παιδιού να μάθει τη γλώσσα, δεν ερμηνεύει ωστόσο τον τρόπο με τον οποίο την κατακτά. Ο τρόπος με τον οποίο κάθε παιδί ανακαλύπτει τη γλώσσα εκ νέου κάθε φορά, δεν είναι απολύτως γνωστός, όπως δεν είναι γνωστές και οι εσωτερικές λειτουργίες οι οποίες μετέχουν σε μια τέτοια διαδικασία. Είναι γνωστό βέβαια ότι το παιδί γίνεται σιγά σιγά κυρίαρχο της γλώσσας με την εξαρχής και διαρκή χρήση της γλώσσας και όχι διότι εργάζεται συνειδητά και προγραμματισμένα προς την κατεύθυνση αυτή. Μαθαίνει, δηλαδή, τη γλώσσα, επειδή η χρήση της αποτελεί ένα μέρος της κοινωνικής δράσης του, επειδή με τη χρήση του εργαλείου αυτού μπορεί, παραδείγματος χάριν, να δηλώσει ανάγκες και ελλείψεις, να επηρεάσει τη συμπεριφορά των άλλων, να χαρακτηρίσει αντικείμενα, να έρθει σε επαφή και επικοινωνία με πρόσωπα του άμεσου περιβάλλοντός του κλπ.

Ο τρόπος με τον οποίο το παιδί κατακτά τη γλώσσα έγινε αντικείμενο έρευνας και δίχασε τους επιστήμονες. Πολλές απόψεις διατυπώνονται, καμία όμως από αυτές δεν εξηγεί επαρκώς τις σχετικές διαδικασίες. Πιο γνωστές από τις παλαιότερες είναι οι απόψεις της θεωρίας της μάθησης (με κύριους εκπροσώπους τον ψυχολόγο B.F.Skinner και τον γλωσσολόγο L. Bloomfield), οι οποίες εξηγούν την κατάκτηση της γλώσσας από το παιδί με διαδικασίες όπως η μάθηση με μοντέλο, η επανάληψη και η ενίσχυση. Σύμφωνα με τις απόψεις αυτές τα παιδιά μαθαίνουν μια γλώσσα και όχι μιαν άλλη και τη μιλούν με το συγκεκριμένο λεξιλόγιο και τα ιδιώματά της, διότι μιμούνται (και ενισχύονται να μιμούνται) τη γλώσσα η οποία ομιλείτε στο σπίτι τους και στο περιβάλλον τους. Με άλλα λόγια, τα παιδιά ρουφούν τη γλώσσα, όπως οι παπαγάλοι, μιμούμενα τους γονείς, τα αδέρφια και άλλα άτομα του στενού περιβάλλοντός τους, Και όταν κάνουν λάθη, οι μεγαλύτεροι τους διορθώνουν και τους προσφέρουν υποδείγματα ορθής χρήσης της γλώσσας. Έτσι μέσω της διαδικασίας της μίμησης, η οποία επαναλαμβάνεται, οδηγεί τελικά στον εμπλουτισμό του λεξιλογίου και στη σωστή χρήση της γλώσσας. (Νημά,2004)

Περί τα μέσα της δεκαετίας του 1960 ο N. Chomsky ανέτρεψε αυτή την εξήγηση με βάση τη διαπίστωση ότι οι ενισχύσεις δεν μπορούν να ερμηνεύσουν τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά κατά κανόνα παράγουν νέες προτάσεις, τις οποίες δεν έχουν ποτέ μέχρι τότε χρησιμοποιήσει και ίσως ούτε καν ακούσει, και με διάφορα στοιχεία απέδειξε ότι το παιδί μαθαίνει διάφορες δομές της γλώσσας εντελώς αυθόρμητα, χωρίς τη μεσολάβηση της συμβατικής μάθησης. Η διαπίστωση αυτή του έδωσε το δικαίωμα να δεχτεί την άποψη ότι οι βασικές δομές της γλώσσας είναι εγγενείς και δίνουν τη

δυνατότητα στον καθένα να μαθαίνει τη γλώσσα του, αρκεί να εκτεθεί σε αυτή, χωρίς να χρειάζεται ούτε συστηματική διδασκαλία ούτε ενίσχυση. Η μίμηση, επομένως, και η διδασκαλία της γλώσσας δεν μπορούν να εξηγήσουν τόσο πολύπλοκες διαδικασίες της χρήσης και την ύπαρξη τόσων μορφών της γλώσσας. Αντίθετα, η ικανότητα ομιλίας και κατανόησης της γλώσσας είναι προφανώς εγγεγραμμένη στον εγκέφαλο και μεταφέρεται με τα γονίδια, όπως μεταφέρεται η ικανότητα για το μάσημα της τροφής και το βάδισμα. Με άλλα λόγια, όπως είμαστε σχεδιασμένοι να μπορούμε να βαδίζουμε και δεν διδασκόμαστε να βαδίζουμε, κατά τον ίδιο τρόπο μπορούμε να μαθαίνουμε τη γλώσσα, χωρίς να χρειάζεται να τη διδαχτούμε συστηματικά. (N. Μήτσης, 1996, 35 κ.ε.)

1.2 Η μελέτη της γλωσσικής ανάπτυξης

Η μελέτη της μάθησης ή ανάπτυξης της γλώσσας, από τη γέννηση μέχρι το 5ο-6ο έτος της ζωής του παιδιού πάντοτε απασχολούσε τους Γλωσσολόγους και τους ψυχολόγους. Το μεγαλύτερο, συγκριτικά, μέρος των μελετών αυτών αναφερόταν στη γραμματικό - συντακτική ανάπτυξη της γλώσσας και ένα μικρό μόνο μέρος στη φωνολογική ανάπτυξη. Η φωνολογική, συντακτική και σημασιολογική ανάπτυξη είναι οι τρεις τομείς που συγκροτούν το δομικό στοιχείο της γλώσσας. Όταν το παιδί κατέχει και τους τρεις αυτούς τομείς υποθέτουμε ότι κατέχει τη γλώσσα. Αυτή η γνώση της γλώσσας είναι γνωστή ως γλωσσική ικανότητα (linguistic competence). Κατά συνέπεια, το γλωσσικά ικανό άτομο είναι το άτομο που ξέρει καλά τη γλώσσα του, ώστε να μπορεί να κατανοεί και να παράγει οποιαδήποτε πρόταση. Από την άλλη μεριά ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιείται η γλώσσα προσδιορίζει το λειτουργικό στοιχείο της γλωσσικής λειτουργίας, που είναι γνωστό ως γλωσσική απόδοση (linguistic performance). Η γλωσσική απόδοση μπορεί ή όχι να βρίσκεται σε αντιστοιχία με τη γλωσσική ικανότητα μια και επηρεάζεται από πολλούς ενδοατομικούς και εξωτερικούς παράγοντες. Η μελέτη της γλωσσικής ανάπτυξης του παιδιού γίνεται κυρίως με δύο τρόπους. Ο πρώτος περιλαμβάνει τη συστηματική καταγραφή της αυθόρμητης γλωσσικής παραγωγής του παιδιού σε τακτικά χρονικά διαστήματα. Ο δεύτερος τρόπος είναι καθαρά πειραματικός με τον οποίον διερευνώνται συγκεκριμένα θέματα της γλώσσας του παιδιού.

Η ομιλία και γενικότερα η επικοινωνία αποτελούν μέρος των διαπροσωπικών σχέσεων του ατόμου με το περιβάλλον. Η επικοινωνία μέσω της ομιλίας είναι ένα κατεξοχήν ανθρώπινο χαρακτηριστικό καθώς επέρχεται η ολοκλήρωση στην ανθρώπινη φύση. Το παιδί γεννιέται ως ομιλητής σε ένα κόσμο ομιλητών και μαθαίνει την γλώσσα επειδή η επικοινωνία βρίσκεται στην ανθρώπινη φύση του. Έχει δηλαδή την φυσική ετοιμότητα να δέχεται και να προσέχει φθογγολογικά σημάδια, να ερμηνεύει τη σημασία τους και να τα χρησιμοποιεί κατάλληλα στην επαφή του με τους άλλους. Μέσα σ ένα σύντομο σχετικά χρονικό διάστημα το παιδί μαθαίνει τις βασικές φωνολογικές, μορφολογικές, συντακτικές και σημασιολογικές δομές χωρίς εμπρόθετες ενέργειες και διαδικασίες αλλά μέσα από το στενό του περιβάλλον και μόνο με την αυθόρμητη χρήση της γλώσσας. (Πόρποδας,1993)

1.3 Η γλώσσα ως μέσο επικοινωνίας

Η εκμάθηση της γλώσσας αποτελεί μια εξαιρετικά πολύπλοκη διαδικασία. Η πολυπλοκότητα αυτή πολλές φορές επισκιάζεται από το γεγονός ότι τα παιδιά κατορθώνουν να γίνουν ικανοί χρήστες του καινούριου αυτού επικοινωνιακού κώδικα χωρίς να έχει προηγηθεί εκτενής και άμεση διδασκαλία όπως στη περίπτωση του γραπτού λόγου. Σημαντικό σημείο εκκίνησης είναι η θεωρητική προσέγγιση των Bloom και Lahey (1978), αναφορικά με τον προσδιορισμό και τρόπο δόμησης και λειτουργίας της γλώσσας.

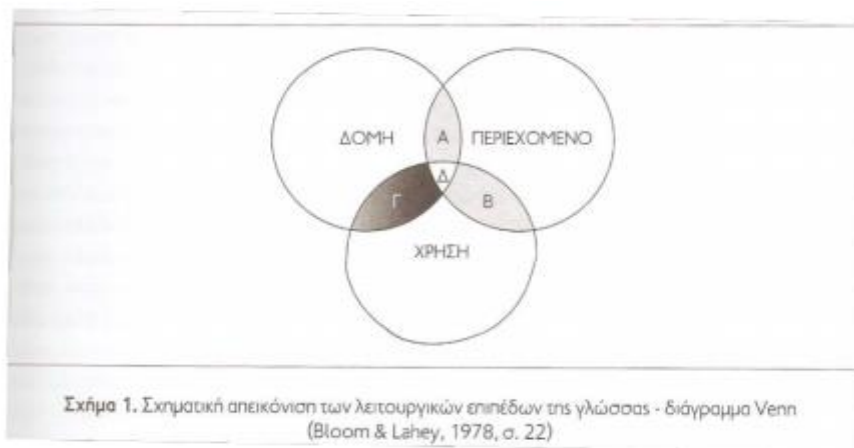
Σύμφωνα με τους Bloom και Lahey (1978) η γλώσσα αποτελεί έναν κώδικα, χτισμένο σε ένα συμβατικό σύστημα αυθαίρετων σημάτων που έχουν ως στόχο την επικοινωνία. Δηλαδή, ο σκοπός της γλώσσας είναι η επικοινωνία.

Ως επικοινωνία, ορίζεται η μεταφορά, ανταλλαγή, διάδοση ιδεών ή νοημάτων μεταξύ δύο ή περισσότερων ατόμων και γίνεται πάντα στη βάση ενός συγκεκριμένου και καθορισμένου κώδικα με σύμβολα, που ονομάζεται «γλώσσα». Η γλώσσα είναι ένα κοινωνικό εργαλείο, που ορίζεται ως ένας κοινωνικά μοιραζόμενος κώδικας ή ένα συμβατικό σύστημα για την αντιπροσώπευση εννοιών μέσω της χρήσης αυθαίρετων συμβόλων και συνδυασμών αυτών των συμβόλων, οι οποίοι διέπονται από κανόνες. Ο κοινωνικά μοιραζόμενος κώδικας συμβόλων και κανόνων επιτρέπει στους χρήστες μιας γλώσσας να ανταλλάσσουν πληροφορίες.

1.4 Συστατικά μέρη της γλώσσας

Η γλώσσα είναι ένας σύνθετος συνδυασμός αρκετών συστημάτων κανόνων, τα οποία μπορούν να χωριστούν σε τρία βασικά συστατικά μέρη: μορφή, περιεχόμενο και χρήση. Σύμφωνα με τη θεωρία των Bloom και Lahey (1978) ο τρόπος λειτουργίας της ανθρώπινης γλώσσας έχει τρία βασικά χαρακτηριστικά .

- Δομή ή γλωσσική δομή (language form) - Φωνολογία- Μορφολογία - Συντακτικό.
- Περιεχόμενο ή γλωσσικό περιεχόμενο (language content) – Σημασιολογία.
- Χρήση ή γλωσσική χρήση (language use) – Πραγματολογία.

Η γλωσσική δομή ή αλλιώς «δομή» περιλαμβάνει τους τομείς της φωνολογίας, μορφολογία και το συντακτικό. Οι παραπάνω τομείς αποτελούν τα δομικά στοιχεία της γλώσσας, για τη σύνδεση των ήχων (φωνολογία), το σχηματισμό των λέξεων σε ένα εσωτερικό επίπεδο (μορφολογία), ώστε να υπάρξει η σύνδεση των λεκτικών συνόλων για την παραγωγή προτάσεων (συντακτικό). Το δεύτερο χαρακτηριστικό της θεωρίας των Bloom και Lahey, αφορά τη σημασιολογία, το περιεχόμενο των λέξεων και τις έννοιες που αντιπροσωπεύουν, τα νοήματα των λεκτικών συνόλων. Τελευταίο χαρακτηριστικό της θεωρίας των Bloom και Lahey είναι η γλωσσική χρήση, η οποία έχει να κάνει με την πραγματολογία της γλώσσας, την χρήση της γλώσσας και τους σκοπούς που εξυπηρετεί η επικοινωνία. (Νικολόπουλος,2008)

1.5 Γλωσσικοί τομείς

1.5.1 Μορφολογία

Η *μορφολογία*, ασχολείται με την εσωτερική οργάνωση των λέξεων και θεωρείται από ορισμένους γλωσσολόγους ως μία υποκατηγορία της σύνταξης. Οι λέξεις αποτελούνται από μία ή μικρότερες μονάδες, οι οποίες ονομάζονται μορφήματα. Η μικρότερη μονάδα γραμματικής, ένα μόρφημα είναι αδιαίρετο, χωρίς να παραβιάζει το νόημα ή να παράγονται μονάδες χωρίς νόημα. Η μορφολογία δίνει τη δυνατότητα στον χρήστη μιας γλώσσας να τροποποιήσει το νόημα των λέξεων και να παράγει σημασιολογικές διακρίσεις, όπως αριθμό, ρηματικό χρόνο και πρόσωπο, να επεκτείνει το νόημα των λέξεων και να βρίσκουν την κατηγορία λέξεων.

1.5.2 Σύνταξη

Η *σύνταξη* είναι ένα σύστημα κανόνων, που διέπουν την σειρά των λέξεων σε προτάσεις. Καθορίζουν την σειρά των λέξεων, την οργάνωση της πρότασης, τις σχέσεις μεταξύ λέξεων, κατηγοριών λέξεων ή τύπων και άλλες μονάδες προτάσεων. Ουσιαστικά η σύνταξη ορίζει ποιοι συνδυασμοί λέξεων είναι αποδεκτοί και ποιοι όχι. Οι γνώσεις των γραμματικών κανόνων δίνουν τη δυνατότητα στους χρήστες μιας γλώσσας να κατανοήσουν και να παράγουν γλώσσα. Έτσι, υπάρχει ένας σύνδεσμος μεταξύ της γλωσσικής μορφής και της γνωστικής επεξεργασίας, ή της σκέψης.

1.5.3 Σημασιολογία

Η *σημασιολογία*, ασχολείται με την σχέση της γλωσσικής μορφής με αντικείμενα, γεγονότα και σχέσεις, και με λέξεις και συνδυασμούς λέξεων. Το

νόημα είναι ένα σύστημα για τον διαχωρισμό της πραγματικότητας σε κατηγορίες και μονάδες, οι οποίες ταξινομούν παρόμοια αντικείμενα, ενέργειες και σχέσεις και διακρίνουν ανόμοια. Ορισμένες μονάδες αλληλοαναιρούνται, όπως περίπατος και βόλτα.

1.5.4 Πραγματολογία

Η πραγματολογία ή χρήση της γλώσσας, αφορά τις δεξιότητες συνομιλίας ή συζήτησης. Το πλαίσιο της συζήτησης είναι αυτό, που προσδιορίζει το πώς και τι επιλέγει ο ομιλητής να πει και το πώς ερμηνεύεται. Η γλώσσα μπορεί να χρησιμοποιείται για να αλληλεπιδρούμε με άλλα άτομα. Ο γλωσσολογικός κώδικας για την εκπλήρωση αυτών των λειτουργιών προσδιορίζεται, κυρίως από την πρόθεση του ομιλητή, αλλά και από τις αντιλήψεις του ακροατή. Τα χαρακτηριστικά του ακροατή τα οποία επηρεάζουν τις συμπεριφορές του ομιλητή, είναι το φύλο, η ηλικία, η φυλή, το ύψος, η διάλεκτος, η κοινωνική θέση και ο ρόλος. Το μοντέλο των Bloom και Lahey κατά την διάρκεια μίας συζήτησης και από τη σκοπιά του ομιλητή, δημιουργείται ως εξής: Ο ομιλητής σκέφτεται τις λέξεις που θα επιλέγει, ώστε να εκφράσει την ιδέα που επιθυμεί (σημασιολογία/γλωσσικό περιεχόμενο), έπειτα ταξινομεί τις λέξεις σε σωστή σειρά (δομή γλώσσας και κατ' επέκταση φωνολογία, μορφολογία, συντακτικό) και τελικά, χρησιμοποιεί τα λεκτικά σύνολα με συγκεκριμένο τρόπο για να επιτευχθεί η επικοινωνία ή αλλιώς η αλληλεπίδραση (γλωσσική χρήση/πραγματολογία). Από την άλλη μεριά, ο συνομιλητής θα πρέπει να αποκωδικοποιήσει τα λεκτικά σύνολα που άκουσε από τον ομιλητή (γλωσσικό περιεχόμενο), καθώς και τις προτάσεις με τα λεκτικά σύνολα. Στην αποκωδικοποίηση των προτάσεων εμπλέκονται και η δομή της γλώσσας και η σημασιολογία. Διαφορετικός τρόπος επικοινωνίας χρησιμοποιείται σε ένα παιδί και διαφορετικός τρόπος σε έναν μεσήλικα. (Νικολόπουλος, 2008)

1.5.5 Φωνητική – Φωνολογία

Ο ανθρώπινος οργανισμός είναι ικανός να παράγει μεγάλο αριθμό ήχων χρησιμοποιώντας το αναπνευστικό σύστημα, καθώς επίσης και τις διάφορες ανατομικές δομές που εδρεύουν στη λαρυγγική, τη φαρυγγική, τη στοματική και τη ρινική κοιλότητα. Η ομιλία ως σύστημα επικοινωνίας αποτελείται από τις ακολουθίες φθόγγων οι οποίες αντιστοιχούν σε νοητές αναπαραστάσεις και τα φωνήματα τα οποία απαρτίζουν τη συλλαβή ως τη δομή της λεξικής οργάνωσης. Έτσι, ο φθόγγος ορίζεται ως η μικρότερη διακριτή μονάδα ήχου στη ροή λόγου που αποτελεί τη φυσική πραγμάτωση του φωνήματος. Η μελέτη των φθόγγων που παράγονται στις διάφορες γλώσσες αποτελεί το αντικείμενο της Φωνητικής. Με άλλα λόγια, Φωνητική ορίζεται η επιστήμη που περιγράφει, κατηγοριοποιεί και καταγράφει τη φυσική υπόσταση των ήχων των διάφορων ανθρώπινων γλωσσών από τη σκοπιά της ύλης, δηλαδή με βάση τα φυσικά τους χαρακτηριστικά. Παρά τον τεράστιο αριθμό φθόγγων που εμφανίζονται στις διάφορες γλώσσες, όλοι οι αρθρώσιμοι ήχοι δεν αποτελούν δυνατούς φθόγγους ενός γλωσσικού συστήματος. Ενώ π.χ. ο ήχος του φιλιού (τεχνικά ονομαζόμενος διχειλικός κλικ) συνιστά φθόγγο σε ορισμένες γλώσσες, ο ήχος του τριγμού των δοντιών δε χρησιμοποιείται σε καμιά γλώσσα του κόσμου. Αυτός ο ήχος αποκλείεται από τη φωνητική, καθώς επίσης και οι ήχοι που παράγονται από εκούσιες κινήσεις, όπως το χασμουρητό, που αν και επηρεάζει το ακουστικό αποτέλεσμα στην εκφώνηση μια γραμμικής ακολουθίας γλωσσικών στοιχείων, της λεγόμενης σειράς, δεν το κάνει κατά τρόπο συστηματικό. (Nespor,1999)

Οι δύο όροι Φωνητική και Φωνολογία αναφέρονται στους ήχους της γλώσσας δηλαδή την ομιλία. Η διαφορά μεταξύ τους δεν είναι σημαντική μόνο σε θεωρητικό επίπεδο αλλά και από την σκοπιά των γλωσσικών διαταραχών και την αποκατάστασή τους. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η Φωνητική αποτελεί την μελέτη των ήχων της ομιλίας ανεξαρτήτως από τη λειτουργία τους στη γλώσσα, η Φωνολογία αποτελεί τη μελέτη του πως ακούγονται οι ήχοι της ομιλίας στη λειτουργία της γλώσσας.

Η φωνητική διακρίνεται γι' αυτό από τη φωνολογία καθώς η φωνολογία ασχολείται με τη νοητική πλευρά, δηλαδή με το σύστημα που καθορίζει τη

φωνολογική ικανότητα του φυσικού ομιλητή. Η καταγραφή του κάθε φθόγγου επιτυγχάνεται βάσει του Διεθνούς Φωνητικού Αλφάβητου (International Phonetic Alphabet, 1999), που επιτρέπει την απόλυτη αντιστοιχία μεταξύ ήχου και φωνητικού συμβόλου. Επιπλέον, το Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο παρέχει διάφορα διακριτικά σύμβολα (diacritics) τα οποία ορίζουν τα υπερτεμαχιακά (προσωδιακά) ή τεμαχιακά (φθογγικά) χαρακτηριστικά του γλωσσικού μηνύματος, ούτως ώστε να είναι δυνατή η ακριβής φωνητική καταγραφή. Η αναπαράσταση των φωνημάτων, γίνεται με βάση ένα κοινό σύστημα συμβόλων, τα οποία σύμβολα, κατά κύριο λόγο προέρχονται από το λατινικό αλφάβητο και τοποθετούνται μέσα σε τετράγωνα αγκύλες. Ωστόσο, το Δ.Φ.Α, χρησιμοποιεί σύμβολα κι από το ελληνικό αλφάβητο, όπως είναι το «β», το «φ» και το «θ». Η φωνητική βρίσκεται σε άμεση σχέση με τη φωνολογία που εστιάζεται στην οργάνωση και στο συνδυασμό των ηχητικών μονάδων της ομιλίας στο επίπεδο της λέξης, της πρότασης και του ρέοντα λόγου, τόσο από την πλευρά της αναπαράστασης των φωνημάτων στον εγκέφαλο όσο και από εκείνη της παραγωγής του. Η φωνολογία εξετάζει τη διαδραστική σχέση των φθόγγων σε μία γλώσσα διότι ασχολείται με τη μελέτη και την ταξινόμηση εκείνων των ήχων της ομιλίας που έχουν διαφοροποιητική αξία για το εκφερόμενο γλωσσικό μήνυμα και ονομάζονται φωνήματα.

Κεφάλαιο 2

2.1 Αναπτυξιακά στάδια Λόγου – Ομιλίας

Υπάρχει ευρύτατη φυσιολογική διακύμανση στην ανάπτυξη της ομιλίας. Άλλα παιδιά έχουν πλούσιο λεξιλόγιο στον πρώτο χρόνο και άλλα πτωχό στον τρίτο ή τον τέταρτο χρόνο. Σε κάθε όμως περίπτωση, απόκλιση κατά δύο σταθερές αποκλίσεις από τα φυσιολογικά όρια για την ηλικία του παιδιού θεωρείται παθολογική. Τα πιο πολλά παιδιά αναπτύσσουν κανονική ομιλία αφού ενθαρρυνθούν οι γονείς να τα βοηθήσουν και να ασχοληθούν μαζί τους. Αν όμως παρουσιάζει μεγάλη καθυστέρηση καλό είναι να αποκλειστούν παθολογικές καταστάσεις όπως κώφωση, αυτισμός και πνευματική καθυστέρηση.

Τα φυσιολογικά στάδια στην εξέλιξη του λόγου και της ομιλίας περιγράφονται παρακάτω:

A) Τον πρώτο χρόνο το παιδί:

- Κατανοεί το ‘ναι’ και το ‘όχι’.
- Εκτελεί απλές εντολές όπως, φέρε τη μπάλα,, έλα εδώ, κλπ.
- Παρακολουθεί τους άλλους όταν συζητούν
- Μιμείται ήχους ομιλίας.
- Λέει 2-3 λέξεις συνειδητά και όχι πάντα καθαρά.

B) Από 1-2 χρονών:

- Κατανοεί πιο σύνθετες εντολές (φέρε το παπούτσι).
- Έχει λεξιλόγιο 10-15 λέξεων, όχι πάντα καθαρές.
- Ερωτά χρησιμοποιώντας δύο λέξεις.
- Κάνει πρόταση με δύο λέξεις (νινί νάνι)
- Γνωρίζει και δείχνει μέρη του σώματος του.

Γ) Στην ηλικία των 2 ½-4 χρονών:

- Έχει ένα λεξιλόγιο 200-300 λέξεων και λέει το όνομα του όταν ερωτηθεί.

- Κατανοεί παραμύθι και του αρέσει να του το επαναλαμβάνει το ίδιο.
- Σχηματίζει προτάσεις με 2-3 λέξεις.
- Χρησιμοποιεί τον αόριστο χρόνο, το πληθυντικό και να συνδυάζει ρήματα και ουσιαστικά.
- Καταλαβαίνει απλές χρονικές έννοιες: “χθες το βράδυ”, “αύριο”.
- Αναφέρεται στον εαυτό του σαν “εγώ” παρά με το όνομα του.

(Σύλλογος Επιστημόνων Λογοπαθολόγων Λογοθεραπευτών
Ελλάδος, www.selle.gr)

Κεφάλαιο 3

3.1 Άρθρωση

Με τον όρο άρθρωση εννοούμε τη θέση και την κίνηση των μερών της φωνητικής οδού, δηλαδή των αρθρωτών, για τη διαμόρφωση των ήχων της ομιλίας, δηλαδή των φθόγγων. Ο όρος άρθρωση χρησιμοποιείται για να περιγράψει την ομιλία του ατόμου. Αρχικά επέρχεται η εκμάθηση των δεξιοτήτων της άρθρωσης που είναι μια αναπτυξιακή διαδικασία και περιλαμβάνει τη σταδιακή απόκτηση της ικανότητας κίνησης των αρθρωτών με ακριβή και γρήγορο τρόπο στις θέσεις που πρέπει. Έτσι η εκμάθηση της άρθρωσης αποτελεί ένα συγκεκριμένο είδος κινητικής εκμάθησης. Από την έννοια της άρθρωσης εξαιρείται η παραγωγή της φώνησης στο λάρυγγα. Φωνητική οδός ονομάζεται ο διάυλος διέλευσης του αέρα από το λάρυγγα (γλωσσίδα) προς το εξωτερικό περιβάλλον διαμέσου του στόματος και της μύτης, ενώ αρθρωτές ονομάζονται τα μέρη της φωνητικής οδού που με τη θέση ή τη κίνηση τους μεταβάλλουν τη ροή του αέρα και συμβάλλουν έτσι στη διαμόρφωση των ήχων.

3.2 Αρθρωτές και σημεία άρθρωσης

Όπως αναφέραμε και παραπάνω τα μέρη της φωνητικής οδού που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή φθόγγων ονομάζονται αρθρωτές (articulators). Οι αρθρωτές είναι τα φωνητικά όργανα που συμμετέχουν στην πραγματοποίηση της άρθρωσης δηλαδή

- τα χείλη,
- τα δόντια
- τα φατνία
- ο ουρανίσκος (ή σκληρή υπερώα)
- (μαλακή) υπερώα
- η σταφυλή
- ο φάρυγγας
- η γλώσσα
- και η γλωσσίδα (ή λάρυγγας)

Από αυτούς, ενεργητικοί αρθρωτές είναι όσοι κινούνται για τη παραγωγή των φθόγγων δηλαδή το κάτω χείλος, η γλώσσα, η μαλακή υπερώα, η σταφυλή και η γλωσσίδα. Αντίθετα όσοι δεν κινούνται ονομάζονται παθητικοί αρθρωτές. Οι αρθρωτές στην κάτω επιφάνεια της φωνητικής οδού είναι πολύ ευκίνητοι καθώς κάνουν κινήσεις που απαιτούνται για την ομιλία πλησιάζοντας τους αρθρωτές τις πάνω επιφάνειας.

Από τους αρθρωτές τη μεγαλύτερη ευκινησία και το μεγαλύτερο ρεπερτόριο κινήσεων, διαθέτει η γλώσσα, τα μέρη της οποίας μπορούν να κινούνται ανεξάρτητα το ένα από το άλλο. Διακρίνουμε τα έξι μέρη της γλώσσας για την συμμετοχή της στην άρθρωση: άκρη, προράχη, ράχη, πίσω μέρος και ρίζα. Όταν λέμε ανεξάρτητα δεν εννοούμε ότι δεν υπάρχουν περιορισμοί μεταξύ των κινήσεων. Δεν είναι δυνατόν βεβαίως να κινηθεί προς τα μπρος η άκρη της γλώσσας και συγχρόνως προς

τα πίσω η ράχη της. Ωστόσο, η άκρη της γλώσσας μπορεί να ανασηκωθεί ανεξάρτητα από τη θέση της ράχης ή της ρίζας της γλώσσας. Τα χείλη διαθέτουν επίσης σημαντικό ρεπερτόριο κινήσεων ειδικά αν συμπεριλάβουμε και τις θέσεις που μπορούν να πάρουν χάρη σε κινήσεις της κάτω σιαγόνας. Η μαλακή υπερώα και η σταφυλή κινούνται μεταξύ της χαμηλωμένης και υψωμένης θέσης ελέγχοντας την επικοινωνία μεταξύ ρινικής και στοματικής κοιλότητας. (Πρωτόπαπας,2003)

3.3 Τόπος και τρόπος άρθρωσης συμφώνων

Οι φθόγγοι διακρίνονται σε φωνήεντα και σύμφωνα. Για τα φωνήεντα η ροή του αέρα διαμέσου της φωνητικής οδού είναι ομαλή, χωρίς εμπόδια, ενώ για τα σύμφωνα δημιουργείται κάποιο εμπόδιο στη ροή του αέρα μέσα στη φωνητική οδό από τους αρθρωτές. Η άρθρωση των συμφώνων όμως μπορεί να περιγραφεί με πολύ μεγαλύτερη ακρίβεια εξαιτίας της ύπαρξης του εμποδίου, διότι όταν υπάρχει εμπόδιο στη ροή του αέρα αυτό σχηματίζεται αναγκαστικά σε κάποιο συγκεκριμένο σημείο της φωνητικής οδού και επηρεάζει τη ροή με κάποιο συγκεκριμένο τρόπο. Έτσι όταν υπάρχει εμπόδιο, δηλαδή σύμφωνο, αυτό μπορεί πάντα να χαρακτηριστεί από έναν τόπο άρθρωσης και έναν τρόπο άρθρωσης.

Ο τόπος άρθρωσης είναι το σημείο εκείνο της φωνητικής οδού όπου σχηματίζεται το εμπόδιο στη ροή του αέρα. Ο τρόπος άρθρωσης είναι το είδος του εμποδίου στη ροή του αέρα, που εξαρτάται από τη θέση ή την κίνηση των αρθρωτών που δημιουργούν το εμπόδιο. Οι τόποι άρθρωσης ονοματίζονται από τους αρθρωτές που σχηματίζουν το εμπόδιο. Αρχίζοντας από τα χείλη και προχωρώντας προς τα πίσω κατά μήκος της φωνητικής οδού, είναι οι εξής :

- Χειλικός ή διχειλικός, όταν το εμπόδιο παράγεται από τα δύο χείλη. /p/, /b/, /m/
- Χειλοδοντικός, μεταξύ του κάτω χείλους και της άνω οδοντοστοιχίας. /f/, /v/
- Μεσοδοντικός ή ενδοδοντικός, όταν το εμπόδιο σχηματίζεται με την άκρη της γλώσσας ανάμεσα από τα δόντια. /θ/, /δ/

- Οδοντικός, μεταξύ της άκρης της γλώσσας και της πίσω πλευράς της άνω οδοντοστοιχίας. /t/, /d/, /n/, /l/, /r/
- Φατνιακός, μεταξύ της άκρης της γλώσσας και των άνω φατνίων, της ρίζας δηλαδή της άνω οδοντοστοιχίας στην πρόσθια άκρη του ουρανίσκου, ακριβώς πίσω από τα δόντια. /s/, /z/
- Φατνοουρανικός, μεταξύ της προράχης της γλώσσας και του πρόσθιου τμήματος του ουρανίσκου. Στην αγγλική γλώσσα οι φατνοουρανικοί φθόγγοι είναι οι εξής /ʃ/, /ʒ/, /tʃ/, /tʃ/
- Ουρανικός, μεταξύ της ράχης της γλώσσας και του ουρανίσκου. /ç/, /ʎ/, /j/, /ɲ/, /j/, /ç/
- Ανακεκαμμένος ή κυρτός, μεταξύ της κάτω πλευράς της άκρης της γλώσσας και του ουρανίσκου (με κύρτωση της γλώσσας προς τα πάνω και πίσω). Τα ανακεκαμμένα δεν χρησιμοποιούνται στις περισσότερες ποικιλίες των αγγλικών ούτε αυτές των ελληνικών.
- Υπερωικός, μεταξύ του πίσω μέρους της γλώσσας και της μαλακής υπερώας. /k/, /x/, /ɣ/, /ŋ/
- Σταφυλικός, μεταξύ του πίσω μέρους της γλώσσας και της σταφυλής. Τέτοιοι φθόγγοι δεν εμφανίζονται καθόλου στις περισσότερες ποικιλίες των αγγλικών και των ελληνικών.
- Φαρυγγικός, μεταξύ της ρίζας της γλώσσας και του ραχιαίου (οπίσθιου) τοιχώματος του φάρυγγα. Αυτός ο τόπος άρθρωσης εμφανίζεται σε σημαντικές γλώσσες όπως τα Εβραϊκά και τα Αραβικά.
- Γλωσσιδικός, μεταξύ των φωνητικών πτυχών.

Οι τρόποι άρθρωσης ονοματίζονται από το είδος του εμποδίου που τίθεται στη ροή του αέρα. Αν ο τρόπος άρθρωσης αντιστοιχεί σε μια κίνηση, ή αλληλουχία

θέσεων των αρθρωτών, τότε ο φθόγγος που παράγεται είναι στιγμιαίος και η διάρκειά του περιορίζεται σε ένα στενό εύρος τιμών.

Οι κύριοι τρόποι άρθρωσης είναι οι εξής :

- Κλειστός ή αποφρακτικός ή εκρηκτικός ή έκκροτος : Η ροή του αέρα ανακόπτεται εντελώς, αυξάνεται η πίεση στο εσωτερικό της φωνητικής οδού λόγω εκπνοής, και τέλος απελευθερώνεται απότομα η πίεση με απόσυρση του εμποδίου (άφεση) παράγοντας στιγμιαίο θόρυβο που ονομάζεται έκρηξη. Ο τρόπος αυτός είναι στιγμιαίος. /p/, /b/, /t/, /d/, /c/, /k/, /g/, /j/
- Τριβόμενος ή συριστικός : Η ροή του αέρα δεν ανακόπτεται αλλά λόγω της πολύ μικρής απόστασης μεταξύ των αρθρωτών γίνεται τυρβώδης ροή με αποτέλεσμα να παράγεται ήχος (θόρυβος) στον τόπο άρθρωσης. Ο τρόπος αυτός είναι εξακολουθητικός. /f/, /v/, /θ/, /ð/, /s/, /z/, /ç/, /χ/, /j/, /γ/
- Προστριβόμενος: Πρόκειται για συνδυασμό κλειστού τρόπου που καταλήγει σε τριβόμενο, δηλαδή αρχικά ανακόπτεται η ροή του αέρα και η αυξανόμενη πίεση απελευθερώνεται απότομα, αντί όμως η άφεση να καταλήξει σε ελεύθερη ροή διατηρείται μερικώς το εμπόδιο στον ίδιο τόπο άρθρωσης και εξαιτίας της τυρβώδους ροής του αέρα παράγεται διαρκής ήχος (θόρυβος). Προστριβόμενα σύμφωνα της κοινής νέας ελληνικής είναι τα ts/ /dz/, ενώ στις νεοελληνικές διαλέκτους απαντούν και τα αντίστοιχα «παχιά» /tʃ/ και /dʒ/. Προστριβόμενα σύμφωνα συναντώνται και στην αγγλική /tʃ/, /dʒ/
- Ένρινος ή ρινικός : Η ροή του αέρα διαμέσου της στοματικής κοιλότητας ανακόπτεται εντελώς στον τόπο άρθρωσης αλλά χαμηλώνει η μαλακή υπερώα και επιτρέπει την ομαλή ροή του αέρα διαμέσου της ρινικής οδού. Πρόκειται για τρόπο εμποδιστικό (εφόσον η φράσσεται πλήρως η στοματική οδός) αλλά εξακολουθητικό (εφόσον μπορεί να παράγεται διαρκώς). /m/, /n/, /ŋ/, /ɲ/
- Πλάγιος: Η ροή του αέρα στο κέντρο της στοματικής κοιλότητας εμποδίζεται από τη γλώσσα στον τόπο άρθρωσης αλλά επιτρέπεται προς το πλάι λόγω ασύμμετρης θέσης και τάσης της γλώσσας. /l/, /ʎ/

- Παλλόμενος: Η ροή του αέρα διακόπτεται και αποκαθίσταται περιοδικά με παλμική (παλινδρομική) αρθρωτική κίνηση. Στην κατηγορία αυτή μπορούμε να κατατάξουμε και την ειδική περίπτωση του ενός μοναδικού παλμού, δηλαδή μια στιγμιαία διακοπή στη ροή του αέρα από παροδικό εμπόδιο στον τόπο άρθρωσης. Η μοναδική αυτή διακοπή μπορεί να ονομαστεί και χτύπημα, πετάρισμα, ή πλατάγισμα. /t/

- Ημιφωνικός ή υγρός : Ο τρόπος αυτός είναι ενδιάμεσος μεταξύ καθαρού συμφώνου και καθαρού φωνήεντος. Μοιάζει με σύμφωνο κυρίως ως προς τον σαφώς προσδιορισμένο τόπο άρθρωσης, την ύπαρξη δηλαδή σημείου κατά μήκος της φωνητικής οδού όπου δημιουργείται στένωση στη ροή του αέρα. Μοιάζει με φωνήεν όσον αφορά στη ροή του αέρα διότι αυτή παραμένει σχεδόν ομαλή. Στην περίπτωση δεν δημιουργείται θόρυβος στον τόπο άρθρωσης. /l/, /r/

3.4 Η άρθρωση των φωνηέντων

Τα φωνήεντα δεν διακρίνονται μεταξύ τους από τόπο άρθρωσης, διότι δεν υπάρχει εμπόδιο στη ροή του αέρα, ώστε το σημείο του εμποδίου να προσδιορίσει την άρθρωση. Επίσης δεν διακρίνονται από τρόπο άρθρωσης διότι όλα αρθρώνονται με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή χωρίς εμπόδιο στη ροή του αέρα. Αρθρωτικά τα φωνήεντα διακρίνονται από τις διαφορές στο σχήμα που παίρνει η φωνητική οδός κατά την παραγωγή τους.

Για τη συστηματική ταξινόμηση των φωνηέντων ορίζουμε τρεις διαστάσεις στις οποίες διαφοροποιούνται, οι οποίες αντιστοιχούν σε διαφορές στη φωνητική οδό. Η πρώτη διάσταση που διακρίνει φωνήεντα είναι το ύψος. Υπάρχουν φωνήεντα ψηλά, μεσαία, και χαμηλά. Η διάσταση αυτή αναφέρεται προσεγγιστικά στη θέση της γλώσσας μέσα στη φωνητική οδό. Όταν η γλώσσα βρίσκεται σχετικά ψηλά, δηλαδή πιο κοντά στον ουρανίσκο, τότε παράγονται ψηλά φωνήεντα, όπως το ι και το ου. Όταν η γλώσσα βρίσκεται χαμηλά, πιεσμένη στο έδαφος της φωνητικής οδού, τότε παράγονται χαμηλά φωνήεντα, όπως το α.

Σε ενδιάμεσες θέσεις ύψους παράγονται τα μεσαία φωνήεντα ε και ο. Η διάσταση αυτή συναντάται συχνά με διαφορετική ονομασία που προέρχεται από το μέγεθος του ανοίγματος του στόματος με το οποίο παράγεται κάθε φωνήεν. Έτσι τα ψηλά φωνήεντα, επειδή παράγονται με πιο κλειστό στόμα, ονομάζονται κλειστά, ενώ τα χαμηλά φωνήεντα, επειδή παράγονται με πιο ανοικτό στόμα, ονομάζονται ανοικτά. Προσοχή, δεν αναφερόμαστε εδώ στο άνοιγμα των χειλιών αλλά στη θέση της κάτω σιαγόνας. Η δεύτερη διάσταση είναι κατά το διαμήκη άξονα της φωνητικής οδού, διακρίνοντας τα φωνήεντα σε πρόσθια, κεντρικά και οπίσθια. Και αυτή η διάσταση αναφέρεται προσεγγιστικά στη θέση της γλώσσας μέσα στη φωνητική οδό. Όταν η γλώσσα βρίσκεται σχετικά μπροστά, δηλαδή λίγο πίσω από τα δόντια, τότε παράγονται πρόσθια φωνήεντα όπως το ι και το ε.

Όταν η γλώσσα βρίσκεται πίσω, απομακρυσμένη όσο γίνεται από τα δόντια, τότε παράγονται οπίσθια φωνήεντα όπως το ο και το ου. Σε ενδιάμεσες θέσεις παράγονται τα κεντρικά φωνήεντα όπως το α. Τέλος η τρίτη διάσταση είναι η στρογγυλότητα, η οποία αναφέρεται στο σχήμα των χειλιών. Έτσι τα φωνήεντα διακρίνονται σε στρογγυλά και αστρόγγυλα. Όταν τα χείλη σουφρώνουν σχηματίζοντας στρογγυλό σχήμα τότε παράγονται στρογγυλά φωνήεντα όπως το ο και το ου. Όταν τα χείλη είναι ελεύθερα σχηματίζοντας πεπλατυσμένο σχήμα τότε παράγονται αστρόγγυλα φωνήεντα όπως τα ι, ε και α. Στην ελληνική γλώσσα υπάρχουν μόνο οπίσθια στρογγυλά φωνήεντα, και μόνο πρόσθια και κεντρικά αστρόγγυλα. (Πρωτόπαπας,2003)

Κεφάλαιο 4

Αρθρωτικές διαταραχές

4.1 Επισκόπηση στις διαταραχές άρθρωσης

Αν και ο όρος φωνολογία αποτελεί μια εννοιολογική οντότητα για τους γλωσσολόγους από τις αρχές του εικοστού αιώνα, οι λογοθεραπευτές άρχισαν να χρησιμοποιούν τον όρο αυτόν τις τελευταίες δεκαετίες. Για παράδειγμα, για να

περιγράψουν την φωνολογική ανάλυση, όταν ένα παιδί κάνει λάθη στην ομιλία του ή έχει διαγνωστεί με φωνολογικές διαταραχές έχουν ως θεωρητική βάση τους την φωνολογία. Επιπλέον, η μετατόπιση από την ευρεία χρήση του όρου ‘‘αρθρωτικές διαταραχές’’ έγινε κατά την δεκαετία του 1970-1980, όταν και θεωρήθηκε απαραίτητο να διαχωριστούν αυτά τα δύο είδη διαταραχών της ομιλίας. Για πολλούς ερευνητές αυτός ο διαχωρισμός, άρα και η αλλαγή στην ορολογία, θεωρήθηκε απαραίτητος μιας και οι φωνολογικές έννοιες παρέχουν πολύ πλουσιότερο πλαίσιο για την περιγραφή της φυσιολογικής και μη ανάπτυξης του λόγου. Η διαταραχή της άρθρωσης κυμαίνεται από σοβαρή (δυσαρθρία) έως ήπια (εξελικτική διαταραχή άρθρωσης). Όσο αναφορά την Εξελικτική Διαταραχή Άρθρωσης αναφερόμαστε στην λανθασμένη ή αλλοιωμένη παραγωγή των ήχων η οποία δεν δικαιολογείται σύμφωνα με την ηλικία του παιδιού. Η αιτία της δυσκολίας στην άρθρωση οφείλεται:

- είτε σε οργανικά αίτια (αδυναμία στον έλεγχο ή στην δομή των οργάνων των αρθρωτών: χείλη, γλώσσα, δόντια, υπερώα, φάρυγγα)
- είτε σε λειτουργικά αίτια (λανθασμένος τρόπος και τόπος άρθρωσης).

Οποσδήποτε όμως οι δυσκολίες αυτές δεν οφείλονται σε διάχυτη εξελικτική διαταραχή, σε νευρολογική ή ακουστική βλάβη ή σε νοητική υστέρηση.

Συχνά οργανικά αίτια αποτελούν τα παρακάτω:

1. Υπερπλασίες γλώσσας
2. Κοντό χαλινό της γλώσσας
3. Ελλείψεις δοντιών
4. Κακή σύγκλιση δοντιών
5. Υπερωοσχιστίες κ.α.

Αν η άρθρωση ενός ατόμου αποκλίνει σημαντικά από τον κανόνα, τότε μπορεί να διαγνωστεί ως «αρθρωτική διαταραχή». Η διαταραχή αυτή αναφέρεται στις δυσκολίες των κινητικών πτυχών που σχετίζονται με την παραγωγή του λόγου. Τα αρθρωτικά λάθη συνήθως ταξινομούνται με βάση την χρονολογική ηλικία του παιδιού, τα οποία μεταφράζονται σε στάδια, μέσα από την διαδικασία ανάπτυξης.

Τα μικρότερα παιδιά είναι σε πρώιμο στάδιο στην εξέλιξη αυτή, ενώ τα μεγαλύτερα παιδιά είναι σε ένα μεταγενέστερο στάδιο ή να έχουν ολοκληρώσει τη διαδικασία. Ανάλογα με την ηλικία του παιδιού, ορισμένα σφάλματα άρθρωσης μπορεί να θεωρηθούν τυπικά ή μη τυπικά. Η άρθρωση και οι διαταραχές της, σχετίζονται με προβλήματα με την παραγωγή των ήχων της ομιλίας. Ακόμα ένας βασικός όρος σχετικός με αυτό το θέμα είναι η φωνητική που είναι η γνώση της ομιλίας και των ήχων της. Η φωνητική παρέχει την εννοιολογική βάση για την ανάλυση της άρθρωσης, καθώς και το κλινικό πλαίσιο για την αξιολόγηση και την αντιμετώπιση αυτών των διαταραχών (Bauman-WaenglerJ. 2007)

4.2 Διαγνωστικά κριτήρια αρθρωτικής διαταραχής κατά DSM-V

A. Επίμονη δυσκολία στην παραγωγή ομιλίας που παρεμβαίνει στην αντίληψη της ομιλίας ή αποτρέπει τη λεκτική επικοινωνία.

B. Η δυσκολία δημιουργεί περιορισμούς στην αποτελεσματική επικοινωνία που σχετίζεται με την κοινωνική συμμετοχή, την ακαδημαϊκή επίδοση ή την επαγγελματική απόδοση, μεμονωμένα ή σε οποιονδήποτε συνδυασμό.

Γ. Η εμφάνιση των συμπτωμάτων ξεκινά την πρώιμη αναπτυξιακή περίοδο.

Δ. Οι δυσκολίες δεν αναλογούν σε συγγενείς ή επίκτητες καταστάσεις όπως εγκεφαλική παράλυση, υπερωισχιστία, κώφωση ή απώλεια ακοής, εγκεφαλικό τραύμα ή άλλες ιατρικές ή νευρολογικές παθήσεις.

4.3 Αίτια αρθρωτικών διαταραχών

Με δεδομένη την πολυπλοκότητα των νευρολογικών και μυϊκών δραστηριοτήτων στην παραγωγή του λόγου, δεν είναι έκπληξη το γεγονός ότι

πολλές ανθρώπινες ασθένειες μπορούν να προκαλέσουν διαταραχές άρθρωσης. Είναι σημαντικό να γνωρίζουμε την αιτιολογία, ή την αιτία μιας διαταραχής άρθρωσης για την αποτελεσματική θεραπεία. Για παράδειγμα, αν οι αδύναμοι μύες είναι αιτία που προκαλεί αρθρωτικές διαταραχές, τότε η θεραπεία θα είναι διαφορετική από το αν το πρόβλημα οφειλόταν σε καθυστέρηση της ομιλίας. Κυριολεκτικά εκατοντάδες από τις ασθένειες, τους τραυματισμούς, τις γενετικές ανωμαλίες και τα σύνδρομα μπορούν να προκαλέσουν διαταραχές άρθρωσης. Ωστόσο, οι συχνότερες αιτιολογίες ταξινομούν τις διαταραχές αυτές ως αποτέλεσμα :

- Κώφωσης, ή απώλειας της ακοής
- Κινητικής διαταραχής της ομιλίας
- Συναισθηματικής διαταραχής
- Προβληματισμός στην δομή / κατασκευή των οργάνων της άρθρωσης
- Καθυστερημένης ανάπτυξης
- Ακουστικής έλλειψης και αισθητηριακών ελλειμμάτων

(Tanner, Dennis C. 2003)

4.4 Συμπτώματα αρθρωτικής διαταραχής

Μία αρθρωτική διαταραχή περιλαμβάνει προβλήματα στην παραγωγή φωνημάτων / ήχων. Μερικοί ήχοι / φωνήματα μπορούν να αντικατασταθούν, μπορούν να παραλειφθούν, να προστεθούν ή να αλλάξουν.

Οι αρθρωτικές διαταραχές μπορούν να πάρουν τις εξής μορφές στην ομιλία και να εμφανίζονται με την εξής μορφή στον προφορικό λόγο του παιδιού.

- Αντικαταστάσεις :πχ αντικαθιστά ένα φώνημα με ένα άλλο (σέλω αντί για θέλω)
- Απλοποιήσεις συμπλεγμάτων: (κεβατι αντί για κρεβάτι)
- Απαλοιφή: απαλείφει ένα φώνημα το οποίο δεν προφέρεται καθόλου (πότα αντί για πόρτα)
- Προσθέσεις: ένα επιπλέον φώνημα προστίθεται σε μια λέξη (βελεπω αντί για βλέπω)
- Αλλοιωμένη εκφορά φωνημάτων (πχ προσεγγιστική άρθρωση του <<ρ>> που ακούγεται σαν <<ρι>>, ή πλάγιος σιγματισμός του ήχου που /σ/ με αποτέλεσμα να ακούγεται ενδιάμεση ποιότητα – συνδυασμός /σ/ και /χ/

4.5 Αντιμετώπιση αρθρωτικής διαταραχής

Η θεραπεία για την άρθρωση μπορεί να περιλαμβάνει την επίδειξη του πώς να παράγουμε σωστά ένα ήχο, μαθαίνοντας στο άτομο να αναγνωρίζει αν ένας ήχος είναι σωστός ή λανθασμένος καθώς και με την εξάσκηση των ήχων μέσα σε διαφορετικές λέξεις.

Για την αντιμετώπιση σημαντικό είναι από το λογοθεραπευτή να γίνουν τα εξής:

- Πρόληψη σε επίπεδο μεμονωμένου ήχου-φωνήματος (έμφαση στην ακουστική αντίληψη και διάκριση του ήχου, φωνήματος)
- Πρόληψη σε επίπεδο συλλαβής
- Πρόληψη σε επίπεδο λέξης (αρχική, μεσαία, τελική θέση συλλαβής)
- Στοματοπροσωπικές ασκήσεις

Τελικός στόχος είναι η εκμάθηση του λανθασμένου ήχου (φωνήματος) ώστε το παιδί να το χρησιμοποιήσει στο λόγο και στην ομιλία του (επίπεδο λέξης). Σημαντικό ρόλο παίζει και το οικογενειακό περιβάλλον.

4.6 Δυσαρθρίες

Ο Darley, Aronson και Brown το 1975, όρισαν τη δυσαρθρία ως «ένα συλλογικό όνομα για μια ομάδα διαταραχών της ομιλίας που προκύπτουν εξαιτίας διαταραχής στο μυϊκό έλεγχο όλων των βασικών κινητικών διαδικασιών που περιλαμβάνονται για την εκτέλεση της ομιλίας». Σύμφωνα με αυτό τον ορισμό, ο όρος δυσαρθρία περιορίζεται σ' αυτές τις δυσλειτουργίες της ομιλίας που έχουν νευρογενή προέλευση δηλαδή σ' αυτές τις δυσλειτουργίες της ομιλίας που είναι αποτέλεσμα βλάβης του κεντρικού ή περιφερικού νευρικού συστήματος και δεν περιλαμβάνει τις δυσλειτουργίες που συνδέονται είτε με σωματικές βλάβες (π.χ. υπερωσχιστία, συγγενής υπερμεγέθης φάρυγγας, συγγενής κοντή υπερώα, κακή οδοντική σύγκλιση) είτε με ψυχολογικές (πχ ψυχογενής αφωνία).

Το είδος της δυσαρθρίας, που είναι το αποτέλεσμα βλάβης του νευρομυϊκού συστήματος, εξαρτάται κατά πολύ από το που εντοπίζεται η βλάβη στο νευρικό σύστημα. Μέρη του νευρομυϊκού συστήματος, που μπορεί να επηρεαστούν, περιλαμβάνουν τους κάτω κινητικούς νευρώνες, τους άνω κινητικούς νευρώνες, το εξωπυραμιδικό σύστημα, την παρεγκεφαλίδα και τη νευρομυϊκή σύναψη, καθώς επίσης αυτούς καθ' αυτούς τους μύες του λεκτικού μηχανισμού. Βλάβη σε οποιαδήποτε από αυτές τις πλευρές συνδέεται με κάποιο τύπο δυσαρθρίας. Τα συμπτώματα της δυσαρθρίας μπορεί να είναι αρκετά προφανές και για τους γονείς καθώς επίσης και για τους επαγγελματίες, καθώς περιλαμβάνεται έλλειψη δύναμης και ελέγχου των μυών που συμμετέχουν κατά την ομιλία όσο και για μη λεκτικές λειτουργίες όπως το χαμόγελο και το μάσημα. Η δυσαρθρία μπορεί να επίσης να συνοδεύεται από άλλες νευρολογικές διαταραχές όπως μυϊκές δυστροφίες, μυοπάθειες, παράλυση προσώπου ή τραυματισμό κεφαλής. (Murdoch,2008)

4.7 Αναπτυξιακή δυσαρθρία

Η αναπτυξιακή δυσαρθρία αναφέρεται σε ένα φάσμα διαταραχών του κινητικού ελέγχου της ομιλίας που απορρέουν είτε από δομικές ανωμαλίες στην ανατομική κατασκευή του μηχανισμού της ομιλίας είτε από κάποια νευρομυϊκή δυσλειτουργία

του περιφερικού ή κεντρικού νευρικού συστήματος (Cantwell & Baker,1987). Εντάσσεται στην κατηγορία των οργανικών αρθρωτικών / φωνολογικών διαταραχών και τα χαρακτηριστικά της ομιλίας εκτείνονται σε όλο το φάσμα της, δηλαδή στο αναπνευστικό, το φωνητικό και το αρθρωτικό σύστημα. Υπάρχουν διάφοροι τύποι δυσαρθρίας και ανάλογα με τον τύπο διαπιστώνονται διαταραχές φώνησης: αδύναμη αχνή φωνή ή βράγχος, διαταραχές αντήχησης όπως ρινολαλία ή μικτή ρινικότητα, διαταραχές της ροής της ομιλίας όπως απότομα σταματήματα και μεγάλες παύσεις, καθώς και διαταραχές της άρθρωσης όπως κοπιώδης άρθρωση και αδυναμία τοποθέτησης ή σταθεροποίησης των αρθρωτών στη σωστή θέση. (Νικολόπουλος,2008)

Συμπτώματα της ομιλίας στην αναπτυξιακή δυσαρθρία

- Κοπιώδης άρθρωση.
- Οι αρθρωτικές κινήσεις δεν εκτελούνται με ακρίβεια, προσεγγίζουν απλώς τους στόχους άρθρωσης διότι το εύρος των κινήσεων είναι περιορισμένο.
- Έλλειψη συντονισμού των αρθρωτικών κινήσεων και δυσκολία έναρξης και παύσης των κινήσεων.
- Πιθανή ύπαρξη μυϊκής δυστονίας (ατονία, σπαστικότητα, μικτή).
- Περισσότερες αποκοπές και αλλοιώσεις από αντικαταστάσεις και συστηματικά λάθη.
- Αργή ταχύτητα του λόγου, σύντομες φράσεις, παρατεταμένες παύσεις.
- Διαταραχές φώνησης (αχνή ή πεπιεσμένη φωνή ή τρόμος, ηχηρή εισπνοή, μονοτονικότητα, ανωμαλίες στη φωνητική ένταση και στο φωνητικό ύψος).
- Μειωμένη αναπνευστική υποστήριξη της ομιλίας λόγω της μυϊκής αδυναμίας των μυών του αναπνευστικού συστήματος.
- Διαταραχές ρινικότητας – ρινολαλία και ρινική διαφυγή.

Όσο αναφορά τη συμπτωματολογία της αναπτυξιακής δυσαρθρίας θα πρέπει να τονιστούν τα προβλήματα της αναπνευστικής υποστήριξης της ομιλίας καθώς και οι δυσκολίες φώνησης, ηχηρότητας, αντήχησης και προσωδίας. Το μικρό μήκος των φράσεων και οι παύσεις σε ακατάλληλα γλωσσολογικά σημεία στον ρέοντα λόγο προκύπτουν από τη μειωμένη αναπνευστική υποστήριξη. Από την άλλη η δυστονία της υπερωο-φαρυγγικής βαλβίδας επιφέρει ανωμαλίες στη ρινική αντήχηση,

προκαλώντας ρινολαλία, υπορινολαλία ή μικτή ρινολαλία. Στο ιστορικό των παιδιών με αναπτυξιακή δυσαρθρία έχουν επιπλέον καταγραφεί δυσκολίες σίτισης στη βρεφική ηλικία, δυσκολίες στον θηλασμό, στην κατάποση και στη μάσηση, καθ' όσον οι ίδιοι μύες και δομές της στοματο-ρινο-φαρυγγικής κοιλότητας που μετέχουν στην ομιλία μετέχουν και στη σίτιση. Οι διαταραχές του μυϊκού ελέγχου αποτελούν χαρακτηριστικά στοιχεία νευρολογικής πάθησης, όπως η εγκεφαλική παράλυση, ή νευρολογικού τραυματισμού. Τα αρθρωτικά λάθη είναι μόνιμα και προβλεπόμενα λόγω της βλάβης συγκεκριμένων δομών ή μυών. (Νικολόπουλος, 2008)

4.8 Αναπτυξιακή λεκτική απραξία

Σύμφωνα με την Dewey (1995), η αναπτυξιακή απραξία (ή αναπτυξιακή δυσπραξία) αναφέρεται σε μια ομοιογενή ομάδα διαταραχών που διαταράσσουν συνολικά ή επιλεκτικά τη λειτουργία των «εκούσιων μοντέλων κίνησης» των άνω άκρων, του στοματικού μηχανισμού και της λεκτικής παραγωγής. Η απραξία του λόγου αποτελεί μια νευρογενή διαταραχή της ομιλίας που χαρακτηρίζεται από ηχητικά λάθη στην ομιλία και χαμηλό ρυθμό παραγωγής λόγου και διαταραγμένη προσωδία.

Η αναπτυξιακή λεκτική απραξία είναι μια μορφή της και αποτελεί διαταραχή λόγου της οποίας η συμπτωματολογία θα περιγραφεί εκτενέστερα παρακάτω. Τα παιδιά με αναπτυξιακή λεκτική απραξία παρουσιάζουν αδυναμίες κινητικού ελέγχου στον στοματικό μηχανισμό, δηλαδή στην επιτέλεση μη λεκτικών κινήσεων των οργάνων της στοματικής κοιλότητας (Aram & Anderson, 1990 Dewey, Roy, Square – Stoner, & Hayden, 1988), γεγονός που υπαγορεύει τη θεώρηση των λεκτικών και μη λεκτικών μορφών της αναπτυξιακής απραξίας ως υποσυνόλων μιας ενιαίας διαταραχής (Dewey, 1995).

Αρχικά, η λεκτική απραξία εντοπίστηκε σε ενήλικους που είχαν κάποια επίκτητη εγκεφαλική βλάβη και αντιμετώπιζαν δυσκολίες στον προγραμματισμό των κινήσεων των αρθρωτών (Darley, Aronson, & Brown, 1975). Η αναπτυξιακή μορφή της απραξίας αναφέρεται στην εγγενή μορφή της. Και στις δύο περιπτώσεις τα

συμπτώματα που αφορούν στο κινητικό σκέλος της είναι παρόμοια, αλλά στην περίπτωση της αναπτυξιακής μορφής της απραξίας παρατηρούνται:

1. Δυσκολίες αντιληπτικο-κινητικού τύπου και
2. Καθυστέρηση στον δεκτικό και εκφραστικό λόγο.

Η αναπτυξιακή της μορφή μπορεί εκτός από τις αδυναμίες προγραμματισμού και επιτέλεσης των κινήσεων που υπάρχουν στην επίκτητη μορφή των ενηλίκων να συμπεριλάβει επιπλέον αντιληπτικο-γνωστικά ελλείμματα στην αναγνώριση των κινήσεων ως συγκροτημένων συνόλων (Cermak, 1985 Denckla & Roeltgen, 1922 Kaplan, 1977). Αναλυτικά οι δυσχέρειες που προκαλούνται αφορούν: α) στην αναπαράσταση κινητικών σχημάτων (representational gestures) που έχουν κάποιο νόημα, όπως η χειρονομία του αποχαιρετισμού ή β) στη μίμηση τυχαίων κινητικών σχημάτων ή γ) στην αλληλοδιαδοχή των κινητικών σχημάτων (Dewey, 1995). Η παθογένεια στην αναπτυξιακή απραξία είναι νευρολογικής φύσης, χωρίς να έχει εντοπιστεί εστιασμένη εγκεφαλική βλάβη (Gubbay, 1975).

Ενώ τα επίπεδα νοημοσύνης των παιδιών είναι καλά, έχουν διαπιστωθεί κάποιες γνωστικές δυσλειτουργίες, όπως φτωχή ακουστική μνήμη, δυσκολία στις αλληλουχίες, δυσκολία μετάβασης σε διαφορετικού είδους ερεθίσματα (οπτικά, ακουστικά) και προβλήματα επιλεκτικής προσοχής (Stackhouse, 1992). Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τις γλωσσικές ικανότητες των παιδιών αυτών, αφού σχετικές μελέτες κατέληξαν στη διαπίστωση ότι οι νευροκινητικές δυσχέρειες της αναπτυξιακής απραξίας έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη της γλωσσικής ικανότητας (Bates, Benigni, Bretherton, Camaioni, & Volterra, 1979 Ekelman & Aram, 1983 Stackhouse, 1922). Στα συμπτώματα αυτής της γλωσσικής καθυστέρησης στον δεκτικό και εκφραστικό λόγο, καλύτερη λεκτική κατανόηση σε σχέση με τη λεκτική έκφραση, έλλειψη φωνολογικής επίγνωσης, περιορισμένη χρήση σύνταξης και διαταραγμένη λεκτική ανάπτυξη (Ekelman & Aram, 1983 Stackhouse, 1992). Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημανθεί ότι η θεώρηση της λεκτικής απραξίας ως μια αμιγώς κινητικής διαταραχής της ομιλίας τόσο στους ενήλικους (Darley et al., 1975) όσο και στα παιδιά (Dewey, 1995) έχει αμφισβητηθεί από πολλούς ερευνητές (Derenzi, Pieczuro, & Vignolo, 1968 Guyette & Diedrich, 1981 Kertesz, 1979 Rosenbek & Wertz, 1972, Shriberg, Aram & Kwiatkowski,

1997), για τον λόγο ότι τα συμπτώματα της συνοδεύονται και από άλλα φωνολογικά και γλωσσικά προβλήματα (Marquardt, Sussman, & Davis, 2001). Μέχρι και σήμερα λοιπόν παραμένει ανοιχτό το θέμα του αν η αναπτυξιακή απραξία συνιστά μια αμιγώς κινητική διαταραχή (Darley, Aronson, & Brown, 1975) ή είναι μια διαταραχή της γλωσσικής επεξεργασίας.

Πρέπει επίσης να τονιστεί ότι η αναπτυξιακή απραξία παρατηρείται εν τη απουσία μυϊκής δυστονίας ή παράλυσης στον μηχανισμό της ομιλίας, συμπτώματα τα οποία χαρακτηρίζουν τη δυσαρθρία. Έτσι, οι μύες λειτουργούν φυσιολογικά, αλλά δεν δέχονται τις κατάλληλες νευρικές εντολές από τον εγκέφαλο που να υποδεικνύουν τον τρόπο αλληλοδιαδοχής ή/και συγχρονισμού των αρθρωτικών κινήσεων. Μερικές φορές βέβαια έχει εντοπιστεί σε παιδιά συννοσηρότητα δυσαρθρίας και απραξίας (Stackhouse, 1992), δεδομένο το οποίο δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής των λογοπεδικών. Σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές (Cermak, 1985 Dewey & Kaplan, 1994), οι μορφές της αναπτυξιακής απραξίας είναι ποικίλες. Ανάμεσα τους διακρίνονται ιδιαίτερα δύο τύποι: α) δυσκολίες στην οργάνωση και στον προγραμματισμό και β) δυσκολίες στην επιτέλεση των κινητικών πράξεων.

Γενικά συμπτώματα της αναπτυξιακής λεκτικής απραξίας ως προς τον λόγο και την ομιλία

- Δυσκολία στην εκούσια επιτέλεση της ομιλίας παρά την καλή μυϊκή λειτουργία (π.χ. το παιδί αδυνατεί να μιμηθεί, ενώ αυθόρμητα έχει κατονομάσει μια συγκεκριμένη λέξη).
- Δυσκολία στον προγραμματισμό και στην επιτέλεση αλληλοδιαδοχικών κινήσεων της ομιλίας. Ιδιοσυγκρασιακή συνάρθρωση.
- Αδυναμία στον συγχρονισμό της λαρυγγικής καθώς και της υπερω-φαρυγγικής βαλβίδας.
- Ασυνέπεια στην παραγωγή του λόγου – απουσία των στοιχείων εκείνων που θα έκαναν τα λάθη προβλέψιμα.
- Ελλιπής επίγνωση των φωνολογικών χαρακτηριστικών των ήχων της ομιλίας, η οποία δρα ως ανασταλτικός παράγοντας στην παραγωγή του λόγου.
- Διαταραχές της προσωδίας στον λόγο.

- Ιστορικό καθυστέρησης στην ανάπτυξη του λόγου, αδυναμίες σίτισης και αδεξιότητα στην αδρή και λεπτή κινητικότητα.
- Δεκτική και εκφραστική γλωσσική καθυστέρηση.
- Αντίσταση στη θεραπεία.
- Οι δυσκολίες στην παραγωγή του λόγου επιδρούν αρνητικά στην ικανότητα του παιδιού να επικοινωνεί με το οικείο περιβάλλον του στο σπίτι, στο σχολείο και σε άλλα κοινωνικά πλαίσια της καθημερινής του διαβίωσης.

Τα επιμέρους συμπτώματα της αναπτυξιακής απραξίας επηρεάζουν όλους τους τομείς της ομιλίας. Στη φωνολογία / άρθρωση, τα χαρακτηριστικά περιλαμβάνουν ποικίλες εκφορές λέξεων με ασυνεπή παραγωγή φωνημάτων, δυσκολίες έναρξης λέξεων, μειωμένη φωνολογική επίγνωση, μειωμένη ικανότητα παραγωγής ψευδολέξεων, αντίσταση στη διόρθωση φωνολογικών λαθών, μεταθέσεις φωνημάτων και άλλες φωνολογικές διεργασίες, όπως επενθέσεις φωνημάτων και αποκοπές συλλαβών και φωνημάτων. Η προσωδία χαρακτηρίζεται από ακατάλληλο επιτονισμό και πιθανή ταχεία ομιλία. Παρατηρούνται διαταραχές της αντήχησης (μικτή ρινολαλία) και διαταραχές φώνησης. (Νικολόπουλος,2008)

Η έγκαιρη διάγνωση της Αναπτυξιακής Δεκτικής Απραξίας είναι σημαντική και μπορεί να:

- Ελαττώσει τη σοβαρότητα
- Βελτιώσει σε μεγάλο βαθμό τα αποτελέσματα
- Παρέχει στοχευμένη θεραπεία
- Βελτιώσει τον κινητικό έλεγχο της ομιλίας

Κεφάλαιο 5

5.1 Τι είναι η φωνολογία;

Ο όρος «Φωνολογία», αναφέρεται στα δομικά στοιχεία που αποτελούν ένα λεκτικό σύνολο, δηλαδή στους ήχους μίας λέξης. Ο ομιλητής χρησιμοποιεί συγκεκριμένους ήχους, τους συνδέει και με αυτόν τον τρόπο δημιουργεί ένα λεκτικό σύνολο με νόημα. Η φωνολογία μπορεί να οριστεί ως η περιγραφή του τρόπου οργάνωσης των φθόγγων μιας γλώσσας. Εμπεριέχει τη μελέτη μιας γλώσσας, έτσι ώστε να καθοριστούν οι διακριτοί της φθόγγοι, δηλαδή εκείνοι οι φθόγγοι που επιφέρουν σημασιολογική διαφορά. (Peter Ladefoged) Επομένως, η φωνολογία ορίζεται η επιστήμη, που έχει ως αντικείμενο μελέτης τους ήχους που χρησιμοποιεί ο ομιλητής, αλλά και τις σχέσεις μεταξύ αυτών των ήχων, για το σχηματισμό λέξεων με νόημα (Marina Nespor, 2009. Φωνολογία : Πατάκη). Τα παιδιά κάνουν ακριβώς το ίδιο όταν μαθαίνουν να μιλούν. Στην αρχή, μπορεί να μην συνειδητοποιούν ότι, για παράδειγμα, υπάρχει διαφορά μεταξύ των συμφώνων στην αρχή λέξεων όπως *σούπα* και *κούπα*. Αργότερα, συνειδητοποιούν ότι αυτές οι λέξεις αρχίζουν με διαφορετικούς φθόγγους και μαθαίνουν έτσι να ξεχωρίζουν όλους τους φθόγγους που μπορούν να αλλάξουν το νόημα των λέξεων. Στην ελληνική γλώσσα, ο φυσικός ομιλητής, αναγνωρίζει ένα φώνημα /r/, το οποίο είναι παλλόμενο και παράγεται με την παλμική κίνηση της άκρης της γλώσσας προς τα πάνω, στην κορυφή των φατνίων. Σε αντίθεση, υπάρχει και το /r/ της γαλλικής γλώσσας, το οποίο είναι σταφυλικό, άρα και μη παλλόμενο. Έτσι, ένα παιδί που βρίσκεται σε διαδικασία ανάπτυξης του γλωσσικού συστήματος και δέχεται ποικιλία ακουστικών ερεθισμάτων, θα ακούσει το /r/ σταφυλικό και θα το συγκρίνει με το /r/ παλλόμενο, του γλωσσικού συστήματος που αναπτύσσει. Αυτή είναι και η φωνολογική ικανότητα που αναπτύσσει το παιδί, της αντίθεσης του /r/, ανάμεσα στα δύο γλωσσικά περιβάλλοντα, καθώς η διαφορά των /r/ είναι μεγάλη ακουστικά, αλλά και αρθρωτικά (παλλόμενο της ελληνικής – σταφυλικό της γαλλικής). Ωστόσο, η φωνολογική ικανότητα, υφίσταται και σε άλλο επίπεδο, πέρα από αυτό της αλλαγής της σημασίας και αναγνωρίζεται ο φυσικός ομιλητής από τον μη φυσικό. Συστηματικές τροποποιήσεις των φωνημάτων σε συγκεκριμένα γλωσσικά περιβάλλοντα, αποτελούν την αιτία του διαχωρισμού μεταξύ φυσικού ομιλητή και μη φυσικού, παρ' όλο που δεν αλλάζουν τη σημασία του λεκτικού συνόλου.

Παράδειγμα αποτελούν τα ρινικά σύμφωνα και συγκεκριμένα το μη ληκτικό /n/ στο πρόθυμα ‘συν’. Ο ληκτικός φθόγγος [n] στο πρόθυμα ‘συν’, στις λέξεις, εξαρτάται από το περιβάλλον που βρίσκεται κάθε φορά. Η προφορά των λέξεων, αν γίνει όπως γράφονται, ‘συνλέγω’ και ‘συνπονώ’, δεν θα αλλάξει τη σημασία, ωστόσο ηχητικά θα ακουστεί παράξενα στον φυσικό ομιλητή. (Nespor,1999)

Η φωνολογία εξετάζει τη διαδραστική σχέση των φθόγγων σε μία γλώσσα διότι ασχολείται με τη μελέτη και την ταξινόμηση εκείνων των ήχων της ομιλίας που έχουν διαφοροποιητική αξία για το εκφερόμενο γλωσσικό μήνυμα και ονομάζονται φωνήματα.

5.1.1 Τι είναι το φώνημα;

Το φώνημα είναι η νοητική παράσταση, η οποία αντιπροσωπεύει την ελάχιστη κατηγορία, στην οποία εντάσσεται ο φθόγγος που ορίζεται ως η φυσική εκδήλωση του φωνήματος. Αναλυτικότερα το φώνημα ορίζεται ως η ελάχιστη μονάδα ομιλίας που έχει διαφοροποιητική αξία (πχ. το ελάχιστο ζεύγος /χομα/ έναντι /γομα/). Οι φθόγγοι αποτελούν τους ήχους ενός γλωσσικού συστήματος και χρησιμοποιούνται για τη σύνθεση λεκτικών συνόλων με σημασία, προκειμένου να υπάρξει λεκτική επικοινωνία. Σε αφηρημένο επίπεδο, αναλύοντας την δομή των λέξεων, γίνεται λόγος όχι για φθόγγους, αλλά για φωνήματα. Το φώνημα λοιπόν, είναι αφηρημένη έννοια και δεν είναι δυνατή η άρθρωσή του ή το άκουσμά του. Αποτελεί την ελάχιστη, εναλλάξιμη και διακριτή μονάδα της φωνολογίας. Χρησιμοποιείται για την ανάλυση της δομής ενός λεκτικού συνόλου σε αφηρημένο επίπεδο, καθώς και για την περιγραφή των συνδέσεων μεμονωμένων ήχων και των φαινομένων που παρουσιάζουν. Σημαντικό είναι αναφερθούμε και στο φαινόμενο της ποικιλόμορφης παραγωγής ενός φωνήματος, η ποικιλομορφία του οποίου οφείλεται στο γειτνιακό φωνητικό περιβάλλον του (π.χ. το διπλανό φωνήεν). Έτσι, εφόσον η πραγμάτωση ενός φωνήματος επηρεάζεται από το γειτνιακό φωνητικό περιβάλλον, είναι φυσικό να υπάρχουν διαφορετικοί φθόγγοι που να αντιστοιχούν στο ίδιο θεωρητικά φώνημα. Οι διαφορετικοί αυτοί φθόγγοι ονομάζονται αλλόφωνα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο φθόγγος /χ/ καθώς είναι δυνατόν να

πραγματώνεται είτε ως υπερωικό /χ/ (χάος) είτε ως ουρανικό /ξ/ (ξίμος) ανάλογα με το αν το φωνήεν που ακολουθεί είναι χαμηλό ή υψηλό. (Πετεινού,Οκαλίδου,2010)

5.2 Η φωνολογική ανάπτυξη

Η πρώτη περίοδος της γλωσσικής ανάπτυξης του παιδιού (που, κατά μέσο όρο, περιλαμβάνει τη χρονική διάρκεια των 12 πρώτων μηνών της ζωής του παιδιού) αναφέρεται σχεδόν αποκλειστικά στην ανάπτυξη του φωνολογικού συστήματος. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει πως η φωνολογική ανάπτυξη δε συνεχίζεται και μετά το πρώτο έτος της ζωής του παιδιού, αλλά ότι η περίοδος αυτή διαφοροποιείται από τις υπόλοιπες περιόδους γλωσσικής ανάπτυξης, για το λόγο ότι κατ' αυτήν η πιο έκδηλη ανάπτυξη που παρατηρείται στα στοιχεία του γλωσσικού συστήματος αφορά κυρίως το φωνολογικό τομέα. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου το παιδί παράγει ήχους οι οποίοι ενώ παρουσιάζουν μια διαφοροποίηση με την πάροδο των μηνών, ωστόσο δεν αποτελούν φωνολογικά σύνολα που να μπορούν να χαρακτηριστούν λέξεις. Μόνο προς το τέλος αυτής της περιόδου (δηλαδή γύρω στον 11ο – 12ο μήνα περίπου) το παιδί συνήθως παράγει τη πρώτη του λέξη. Για το λόγο αυτό το πρώτο έτος ζωής του παιδιού χαρακτηρίζεται συνήθως ως προπαρασκευαστική περίοδος της γλωσσικής ανάπτυξης, μια και δεν μπορεί να γίνει λόγος για συντακτική και σημασιολογική ανάπτυξη αφού η γλώσσα του παιδιού κατ' αυτήν την περίοδο δεν περιλαμβάνει λέξεις. Όπως ήδη αναφέραμε, η φωνολογική ανάπτυξη του παιδιού συνεχίζεται και μετά το πρώτο έτος της ηλικίας του, για να ολοκληρωθεί, κατά ένα μεγάλο μέρος, με το τέλος της προσχολικής ηλικίας, ωστόσο, οι πιο αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις της φωνολογικής ανάπτυξης είναι:

A) Οι πρώτες άναρθρες φωνές (από 0-3 μήνες)

Στους πρώτους μήνες της ζωής του το παιδί παράγει έναν περιορισμένο αριθμό ήχων. Ο πρώτος ήχος που παράγει το νεογέννητο είναι το κλάμα. Η σπεκτρογραφική

ανάλυση του κλάματος διαφόρων βρεφών έδειξε ότι διαφέρει από παιδί σε παιδί και ότι είναι πολύ πιθανό να αντανακλά τη φυσιολογική κατάσταση του παιδιού (Tunmer, 1975). Ωστόσο το κλάμα παύει γρήγορα να αποτελεί τη μόνη φωνολογική παραγωγή μια και το παιδί παράγει γουργουρίσματα και ευχάριστες φωνούλες που φυσικά δεν είναι λέξεις και γι αυτό ίσως δεν έχουν γλωσσική αξία. Ύστερα από σύγκριση σπεκτρογραφικής ανάλυσης των ήχων του παιδιού αυτής της ηλικίας με τους ήχους των ενηλίκων, διαπιστώθηκε ότι η φωνολογική παραγωγή του παιδιού δε μοιάζει με αυτή των ενηλίκων τουλάχιστον στους πρώτους 12 μήνες. Κατά συνέπεια είναι δύσκολο να χαρακτηρίσουμε τους ήχους του βρέφους ως φωνήματα.

B) Το βάβισμα (γύρω στον 4ο-5ο μήνα)

Στην ηλικία των 4-5 μηνών παρατηρείται μια διαφοροποίηση της αρχικής φωνολογικής παραγωγής του παιδιού, που χαρακτηρίζεται από κάπως συστηματικότερο γουργούρισμα και αναγνωρίζεται ως ο πρώτος σταθμός στη γλωσσική ανάπτυξη. Η κανονικότερη παραγωγή των ήχων που παρατηρούνται τότε είναι γενετικά προκαθορισμένη, πράγμα το οποίο συμπεραίνεται από δύο παρατηρήσεις. Πρώτον ότι και τα κωφά παιδιά παρουσιάζουν αυτή τη βελτιωμένη ηχοπαραγωγή, και δεύτερον ότι δεν μπορεί να οφείλεται στη μίμηση μια και το παιδί παράγει ήχους που δεν τους ακούει γύρω του. Σύμφωνα με τη άποψη του Nash, 1973, η γλώσσα του παιδιού δεν αναδύεται κατ' ευθείαν από το στάδιο της ηχητικής παραγωγής και ότι αυτό το στάδιο της γλωσσικής ανάπτυξης αποτελεί απλώς μια λαρυγγοφαρυγγική άσκηση των φωνητικών οργάνων και μηχανισμών της ομιλίας μια και, όταν το παιδί αποκτήσει τη γλώσσα του, δεν παράγει πια αυτούς τους ήχους.

Γ) Ιδιόρρυθμα φωνολογικά σύνολα (από τον 8ο μήνα)

Γύρω στην ηλικία των 8-9 μηνών παρατηρείται μία μικρή διαφοροποίηση στην ηχητική παραγωγή του παιδιού. Παρόλο που η γλώσσα του αποτελείται ακόμα από ασυνάρτητους ήχους, ωστόσο έχει κάποια ίχνη ρυθμού και τονισμού. Παρατηρείται δηλαδή μια φωνολογική παραγωγή που είναι πιο συστηματική και φαίνεται να μοιάζει κάπως με τους ήχους της ομιλίας των ενηλίκων. Πιστεύεται ότι η γλωσσική αυτή παραγωγή είναι κατά ένα μεγάλο μέρος αποτέλεσμα μίμησης της ομιλίας των ενηλίκων γι' αυτό ονομάζεται ηχολαλία. Ωστόσο παραμένει μια γλώσσα ιδιόρρυθμη

που μπορεί να κατανοηθεί μόνο από τα πρόσωπα που βρίσκονται σε συνεχή επαφή με το παιδί. Το σημαντικότερο όμως αυτής της περιόδου είναι ότι συνδέει την προγλωσσική περίοδο με την κύρια γλωσσική ανάπτυξη που ουσιαστικά αρχίζει με την παραγωγή της πρώτης λέξης από το παιδί.

Δ) Οι λέξεις (τέλος 1ου έτους)

Γύρω στους 10-12 μήνες παρατηρείται μια μείωση της ασυνάρτητης και ιδιόρρυθμης φωνολογικής παραγωγής και η εμφάνιση της πρώτης λέξης, δηλαδή της πρώτης αρθρούμενης φωνολογικής παραγωγής. Στη συνέχεια η αντίληψη και παραγωγή ήχων πρέπει να αυξηθεί, για να μπορέσει το παιδί να κατανοήσει και να χρησιμοποιήσει τους φωνολογικούς κανόνες της μητρικής του γλώσσας. Μετά τη παραγωγή της πρώτης λέξης, το λεξιλόγιο του παιδιού αναπτύσσεται γρήγορα. (Πόρποδας,1993)

Υπάρχουν αρκετές θεωρίες για την ανάπτυξη της ομιλίας (Stampe 1969, Ingram 1976, Grunwell 1985-89, Stoel-Gammon 1992). Παρακάτω αναφέρονται μερικά από τα κύρια υποδείγματα της φωνολογικής ανάπτυξης:

1. Συμπεριφοριστικό υπόδειγμα (Behaviorist model)

Βασίζεται στις θεωρίες περί εξαρτημένης μάθησης των συμπεριφοριστών.

Ερέθισμα – αντίδραση – επιβράβευση

Εκπρόσωποι: Mower (1960), Olmsted (1971)

2. Δομικό υπόδειγμα (Structuralist model)

Κύριος εκπρόσωπος του μοντέλου αυτού ο Jakobson (1941/68) τονίζει την έμφυτη ικανότητα του παιδιού για ανάπτυξη της ομιλίας η οποία έχει παγκόσμιο και καθολικό χαρακτήρα. Στο υπόδειγμα αυτό ο ρόλος του περιβάλλοντος στην

ανάπτυξη του φωνολογικού συστήματος του παιδιού, κυρίως στα πρώτα στάδια (βάδισμα) είναι σχεδόν ανύπαρκτος.

3. Φυσικό φωνολογικό υπόδειγμα (Natural phonology model)

Υποστηρικτής του υποδείγματος αυτού είναι ο Stampe (1969) ο οποίος δίνει έμφαση στην έμφυτη και φυσική εξέλιξη του φωνολογικού συστήματος. Το παιδί γεννιέται με ένα σύνολο δυνατοτήτων που του επιτρέπουν να επιτελεί διαδικασίες αλλαγής ή απαλοιφής φωνολογικών μονάδων και να προσαρμόζει το φωνολογικό του σύστημα μέσα στα φυσικά πλαίσια της ωριμότητας των οργάνων της ομιλίας του και σύμφωνα με τα ερεθίσματα που λαμβάνει από τη γλώσσα που ομιλείται γύρω του.

4. Γενετικό φωνολογικό μοντέλο (Generative phonological model)

Το μοντέλο αυτό αναπτύχθηκε από τον Smith (1973) ο οποίος βασίστηκε κυρίως στην παρατήρηση και λεπτομερή μελέτη της φωνολογικής ανάπτυξης του γιου του από την ηλικία των 2 μέχρι 4 ετών. Κατά τον Smith το παιδί αναπτύσσει το φωνολογικό του σύστημα χαρτογραφώντας (mapping) το σύστημα των ενηλίκων με δικούς του φωνολογικούς κανόνες του τύπου: /φ/ και /β/ μετατρέπονται σε /μπ/ προ φωνηέντων (φως/μπο, Βούρτσα/μπου) συχνό φαινόμενο στα πολύ μικρά παιδιά. Οι περισσότεροι όμως από τους κανόνες έχουν παγκόσμιο χαρακτήρα όπως η πτώση τελικού συμφώνου, η απλοποίηση των φωνημάτων, η αρμονία.

5. Προσωδιακό υπόδειγμα (Prosodic model)

Εκπρόσωπος ο Waterson (1971, 1981) που βασίστηκε στις θεωρίες της Firth. Η Firth και Waterson πιστεύουν στη λέξη σαν τη βασική μονάδα της φωνολογικής δομής. Περιγράφουν ομάδες των πρώτων λέξεων του παιδιού σαν σχήματα που μοιράζονται κάποια χαρακτηριστικά που προέρχονται από τη γλώσσα των ενηλίκων όπως προσωδία, δομή της συλλαβής, ρινικότητα, εξακολουθητικότητα, ηχηρότητα. Κατά τον Waterson και η αντίληψη των φωνολογικών χαρακτηριστικών και η παραγωγή ταυτίζονται με αυτή των ενηλίκων και πρέπει να εξελιχθούν σταδιακά και να αλλάξουν.

6. Γνωστικό υπόδειγμα (cognitive model)

Εκπρόσωπος ο Ferguson (1978, 1986). Στο υπόδειγμα αυτό το παιδί συναντά αρκετές δυσκολίες και προκλήσεις μέχρι να κατακτήσει το φωνολογικό σύστημα των ενηλίκων. Η μάθηση του δεν είναι παθητική αλλά ενεργητική. Το παιδί κάνει υποθέσεις και δίνει λύσεις σε προβλήματα. Αυτή η προσπάθεια καθώς η επίδραση του περιβάλλοντος μπορούν να εξηγήσουν τη μεγάλη διαφορά που βλέπει κανείς μεταξύ των παιδιών στην φωνολογική ανάπτυξή τους. Δεν είναι τυχαίο ότι οι πρώτες λέξεις που διαλέγουν τα παιδιά είναι σχετικά εύκολες (δισύλλαβες που περιέχουν εύκολα φωνήματα στιγμιαία, ρινικά) ενώ φαίνεται να χρησιμοποιούν στρατηγικές για την παραγωγή των πολυσύλλαβων λέξεων.

Υπάρχουν και άλλα υποδείγματα όπως το βιολογικό μοντέλο (biological model) και το self organizing model τα οποία δεν προσθέτουν κάτι καινούριο σε αυτά που αναφέρθηκαν μέχρι τώρα. (Κωτσοπούλου)

5.3 Φωνολογική διαταραχή

Ο όρος «φωνολογία» αποτελεί την βάση για να καταλάβουμε τι ακριβώς είναι οι φωνολογικές διαταραχές. Η φωνολογία, αποτελεί έναν κλάδο της γλωσσολογίας, που αφορά στην περιγραφή των συστημάτων και των προτύπων στα φωνήματα που συμβαίνουν στην γλώσσα. Συμπεριλαμβάνει τα συγκεκριμένα γλωσσικά διακριτά φωνήματα και τους βασικούς κανόνες που διέπουν την φύση αυτών των συστημάτων. Με λίγα λόγια η φωνολογία είναι η γνώση του πως τα φωνήματα οργανώνονται και λειτουργούν στην επικοινωνία. Όταν υπάρχει μια απόκλιση ενός ατόμου από τον κανόνα, τότε αυτό μπορεί να οδηγήσει σε φωνολογικές διαταραχές. Πρόκειται για δυσκολία στην αντίληψη, επεξεργασία και οργάνωση των ήχων που απαρτίζουν το φωνολογικό σύστημα της μητρικής γλώσσας του ατόμου, με αποτέλεσμα τις περισσότερες φορές η ομιλία να είναι δυσκατάληπτη. Οι φωνολογικές διαταραχές αναφέρονται σε μια διαταραχή του συστήματος των φωνημάτων ή των φωνολογικών προτύπων στο πλαίσιο της προφορικής γλώσσας. Ο όρος αυτός αφορά μια προσωπική διαταραχή στην κατανόηση και την οργάνωση

των φωνημάτων στο γλωσσικό σύστημα. Υποτίθεται πως η φωνολογικές διαταραχές αντικατοπτρίζουν μια γλωσσική έλλειψη, συγκεκριμένα μια νεύρο-γλωσσική δυσλειτουργία στο φωνολογικό επίπεδο (*Bauman- Waengler. (2007)*)

Σύμφωνα με το παρακάτω άρθρο οι φωνολογικές διαταραχές δεν έχουν μια γνωστή προέλευση. Μεταξύ των πιθανών αιτιών που σχετίζονται είναι και η ωτίτιδα. Επιπλέον, μελέτες δείχνουν ότι άτομα με γλωσσικές διαταραχές, μπορεί να παρουσιάσουν μεταβολές στη νευρική κωδικοποίηση των ακουστικών πληροφοριών. Στην έρευνα αξιολογήθηκαν 24 παιδιά χωρίς φωνολογικές διαταραχές και 23 παιδιά με φωνολογικές διαταραχές. Τα παιδιά με φωνολογικές διαταραχές χωρίστηκαν σε δύο υποομάδες: στην πρώτη ομάδα, 12 παιδιά που παρακολουθούσαν λογοθεραπεία, και στη δεύτερη ομάδα, 11 παιδιά που δεν παρακολουθούσαν λογοθεραπεία. Τα αποτελέσματα δείχνανε πως τα παιδιά με φωνολογική διαταραχή παρουσίασαν βελτίωση με τη παρακολούθηση λογοθεραπείας στο γνωστικό τους δυναμικό επίπεδο. (COGNITIVE POTENTIAL (P300) IN CHILDREN WITH PHONOLOGICAL DISORDER Matas CG, Leite RA, Wertzner HF)

5.3.1 Φωνολογική επίγνωση

Ένας τομέας που αφορά αποκλειστικά τον παιδικό πληθυσμό είναι αυτός της φωνολογικής επίγνωσης. Η φωνολογική επίγνωση αναφέρεται στην αναγνώριση και χρήση των ήχων της ομιλίας. Αυτή η ικανότητα συχνά αξιολογείται από το κατά πόσο το παιδί μπορεί να χωρίσει την ομιλία σε λέξεις, συλλαβές, και ήχους, τόσο καλά όσο μπορεί να κάνει κατάτμηση των τμημάτων των συλλαβών. Ένας πολύ σημαντικός λόγος που κάνει τους λογοθεραπευτές να ασχολούνται με τα παιδιά, είναι το ότι οι ικανότητες αυτές σχετίζονται με την ανάπτυξη της ανάγνωσης. Ακόμα, άξιο λόγου είναι το γεγονός ότι μέχρι σήμερα οι λογοθεραπευτές δεν είχαν λόγο να πιστεύουν ότι η κακή απόδοση στην αξιολόγηση της φωνολογικής

επίγνωσης αποτελεί προγνωστικό δείκτη για την βελτίωση της φωνολογίας με ή χωρίς την παρέμβαση. Μάλλον αυτό το είδος της αξιολόγησης υποδεικνύει πιθανές περιοχές των μελλοντικών δυσκολιών στην ακαδημαϊκή πορεία. Προκειμένου να μειωθεί αυτός ο κίνδυνος, οι λογοθεραπευτές μπορούν να περιλαμβάνουν δραστηριότητες για την ενίσχυση της φωνολογικής επίγνωσης που περιέχουν τα τεστ. Επιπλέον παρατηρείται πως πολύ θεραπευτές δημιουργούν εργαλεία για την αξιολόγηση της φωνολογικής επίγνωσης.

Η φωνολογική επίγνωση που αποτελεί το τελικό επίπεδο συνειδητοποίησης, είναι το πιο πολύπλοκο και σημαντικό για την επίτευξη της ανάγνωσης και της ορθογραφίας. Λόγω της ιεραρχικής φύσης της φωνολογικής ενημερότητας, τα παιδιά μεταβαίνουν στη φωνολογική επίγνωση αφού καταφέρουν να κατακτήσουν μεγαλύτερες μονάδες του ήχου (π.χ., συλλαβές, στιχάκια).

5.4 Αναπτυξιακή φωνολογική διαταραχή

Σύμφωνα με τον ορισμό του DSM-IV (American Psychiatric Association, 1994), «η αναπτυξιακή φωνολογική διαταραχή εκδηλώνεται ως αδυναμία στη χρήση αναπτυξιακά αναμενόμενων ήχων της ομιλίας για την ηλικία και τη διάλεκτο, και περιλαμβάνει λάθη στην παραγωγή των ήχων, στη χρήση των ήχων καθώς και στην οργάνωση και τον συμβολισμό τους, τα οποία δεν περιορίζονται σε λάθη παράλειψης ήχων ή αντικαταστάσεις ενός ήχου από έναν άλλο». Η φωνολογική αυτή διαταραχή δεν συνοδεύεται από προβλήματα ακοής ή άλλα γνωστικά, συναισθηματικά, κοινωνικά ή συμπεριφορικά προβλήματα. Πολλοί ερευνητές αναφέρουν ότι η αναπτυξιακή φωνολογική διαταραχή μπορεί να είναι είτε φωνητικού τύπου, καθώς επηρεάζει την παραγωγή των φωνημάτων λόγω κάποιας αδυναμίας στην άρθρωση των ήχων της ομιλίας, είτε φωνημικού τύπου, καθώς επηρεάζει την αναπαράσταση των ήχων της ομιλίας στο νοητικό λεξικό και τον τρόπο πρόσβασης και ανάκλησης. Οι δύο αυτοί τύποι μπορεί να συνυπάρχουν σε μια φωνολογική διαταραχή σύμφωνα με Gierut, Elbert, & Dinnsen, 1987 Kamhi, 1992). Και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για διαταραχές λειτουργικής φύσης, αφού παρά την καλή ανατομία και φυσιολογία του μηχανισμού της ομιλίας, το

φωνολογικό σύστημα της παραγωγής είναι μειωμένο ή διαφορετικό από αυτό που υπαγορεύουν οι νόρμες της φωνολογικής ανάπτυξης. Με άλλα λόγια, στις αναπτυξιακές φωνολογικές διαταραχές δεν ανευρίσκεται η αιτία που προκαλεί τη φωνολογική διαταραχή, διότι παρόλη την ποικιλομορφία των φωνολογικών προβλημάτων η διαφορική ανάλυση των λαθών δεν έχει οδηγήσει στον προσδιορισμό συγκεκριμένων ελλειμμάτων του μηχανισμού της ομιλίας (Shriberg & Kwiatkowski, 1994).

Διακρίνονται δύο είδη:

- *η φωνολογική καθυστέρηση*, στην οποία το φωνολογικό σύστημα των παιδιών είναι περιορισμένο και ανάλογο με εκείνο παιδιών μικρότερης χρονολογικής ηλικίας
- *η φωνολογική διαταραχή*, στην οποία οι φωνολογικές παραγωγές είναι αποκλίνουσες, πολλές φορές ιδιοσυγκρασιακές και δεν συναντώνται σε μικρότερα παιδιά

Θα πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι σε πολλές περιπτώσεις, δηλαδή σε ποσοστό 50% - 75% του συνόλου των παιδιών με αναπτυξιακές φωνολογικές διαταραχές, διαπιστώθηκε και συνυπάρχουσα γλωσσική ανεπάρκεια (Shriberg & Kwiatkowski, 1994). Υπάρχουν βέβαια και περιπτώσεις παιδιών από δίγλωσσα ή πολύγλωσσα ή διαλεκτικά περιβάλλοντα τα οποία θα παρουσιάσουν φωνολογικά προβλήματα είτε σε δεύτερη γλώσσα είτε και στη μητρική τους λόγω της επιρροής της ομιλούμενης γλώσσας. Αυτά τα φωνολογικά προβλήματα δεν εντάσσονται απαραίτητα στη ζώνη των διαταραχών, ούτε χρήζουν πάντα λογοθεραπευτικής παρέμβασης (Iglesias & Anderson, 1993 Lahey, 1992). Εφόσον όμως επηρεάζονται συγχρόνως το φωνητικό ρεπερτόριο, η φωνολογική αντίληψη των ήχων, το σύστημα των φωνοτακτικών κανόνων και ο λεκτικός τόνος (Gierut, 1989), είναι απαραίτητο να ακολουθήσει μια προσεκτικότερη αξιολόγηση των προβλημάτων αυτών. (Perozzi, 1985 Schimitt & Meyers, 1995).

Χαρακτηριστικά της αναπτυξιακής φωνολογικής διαταραχής

- Το φωνολογικό σύστημα δεν είναι ανάλογο με αυτό που επιτάσσουν τα φυσιολογικά πρότυπα για τη δεδομένη χρονολογική ηλικία (νόρμες).
  - Συστηματική δυσκολία στην παραγωγή φωνημάτων σε διάφορες θέσεις (αρχική, μεσαία, τελική) μέσα στις λέξεις και στις προτάσεις.
  - Μειωμένη καταληπτότητα της ομιλίας του παιδιού από μη οικεία ενήλικα πρόσωπα.
  - Περισσότερες αντικαταστάσεις από αποκοπές φωνημάτων με την πάροδο του χρόνου.
  - Μείωση της αποτελεσματικότητας στην επικοινωνία του παιδιού με τους άλλους.
  - Γνωστικό έλλειμμα στην επίγνωση των φωνολογικών χαρακτηριστικών των φθόγγων που επηρεάζει αναδραστικά την παραγωγή των φωνημάτων.
- (Νικολόπουλος,2008)

5.4.1 Διαγνωστικά κριτήρια DSM-IV

Σύμφωνα με DSM-IV η αναπτυξιακή φωνολογική διαταραχή χαρακτηρίζεται από αδυναμία στην οργάνωση του φωνολογικού συστήματος ενός παιδιού με αποτέλεσμα να αδυνατεί να χρησιμοποιήσει τους αναμενόμενους ήχους της ομιλίας.

Χαρακτηριστικά:

- Δυσανάλογο φωνολογικό σύστημα με αυτό που επιτάσσουν οι νόρμες
- Δυσκολία στην παραγωγή φωνημάτων σε οποιαδήποτε θέση μέσα στη λέξη
- Αντικαταστάσεις των φωνημάτων
- Το παιδί δεν είναι καταληπτό από μη οικεία πρόσωπα
- Μη αποτελεσματική επικοινωνία παιδιού με άλλα πρόσωπα

5.5 Αίτια φωνολογικής διαταραχής

Οι αιτίες που οδηγούν στις προαναφερόμενες δυσκολίες είναι οι παρακάτω:

- Κληρονομικότητα
- Μερική απώλεια ακοής (κυρίως κατά τη κρίσιμη περίοδο γλωσσικής και φωνολογικής ανάπτυξης) κυρίως εξαιτίας λοιμώξεων του ανώτερου αναπνευστικού συστήματος (πχ. ωτίτιδες)
- Δυσκολία στην ακουστική αντίληψη, διάκριση και επεξεργασία των ήχων μεταξύ τους (κυρίως αυτών που μοιάζουν)
- Δυσκολία στην αντίληψη και οργάνωση του χρόνου
- Συναισθηματική ανωριμότητα
- Εναρμονίσεις (πχ. «λουλούρι» αντί για «κουλούρι»)
- Ελλιπή ερεθίσματα από το άμεσο περιβάλλον του παιδιού
- Γνωσιακοί παράγοντες (μνήμη, νοημοσύνη)
- Κινητικές δυσκολίες

5.6 Τα φωνολογικά λάθη

Υπάρχει πλατιά συναίνεση ως προς το ότι η παραγωγή του παιδιού δεν είναι τυχαία αλλά διαφέρει με συστηματικούς και συγκεκριμένους τρόπους από την παραγωγή των ενηλίκων. Μια τέτοια διαφοροποίηση συνεπάγεται ότι η παραγωγή δεν καθορίζεται μόνο από την ομιλία που ακούει το παιδί αλλά και από μια εσωτερικά προερχόμενη απόπειρα να επιλυθούν προβλήματα της φωνολογικής παραγωγής.

Παρά τις προφανείς ατομικές και διαγλωσσικές διαφορές, τα φωνολογικά λάθη φαίνονται, σε τελική ανάλυση, πανομοιότυπα σε όλα τα παιδιά και σε όλες τις γλώσσες και εξηγούνται μάλλον με βάση τους ίδιους νόμους. Ακολουθώντας τη λογική του Ingram (1989), θα κατατάξουμε αυτά τα λάθη σε τρία είδη: αντικατάσταση φωνημάτων, παράλειψη φωνημάτων και συλλαβών καθώς και φαινόμενα μετάθεσης και αφομοίωσης στα πλαίσια της λέξης.

Φαίνεται μάλιστα ότι τις παραδρομές αυτές δεν τις συναντούμε μόνο στην ομιλία των παιδιών της προσχολικής ηλικίας που ακόμη μαθαίνουν τη γλώσσα τους. Στα πλαίσια της ίδιας γλωσσικής κοινότητας, παιδιά σχολικής ηλικίας αλλά και ενήλικα άτομα υποπίπτουν λίγες φορές σε ίδια λάθη, όταν μιλούν γρήγορα ή είναι κουρασμένα κλπ. Επιπλέον, ότι αποκαλείται φωνολογική παραδρομή ή διαφοροποίηση της γλώσσας του παιδιού από αυτής των ενηλίκων ταυτίζεται συχνά με διαλεκτικές και ιστορικές διαφοροποιήσεις μιας γλώσσας.

α. Αντικαταστάσεις φωνημάτων: Ορισμένες από τις πιο συνηθισμένες διαδικασίες αντικατάστασης, κυρίως στα πρώτα στάδια ανάπτυξης, είναι οι ακόλουθες.

Τα άφωνα σύμφωνα γίνονται ηχηρά πριν από φωνήεν και κυρίως στην αρχή της λέξης, όπως μπαπού (= παπού). Αντιθέτως, τα ηχηρά σύμφωνα γίνονται άφωνα στο τέλος της λέξης. Τα διαρκή σύμφωνα γίνονται στιγμικά, όπως καλί (=χαλί), τέλω (=θέλω) κλπ.

Οι αντικαταστάσεις συμφώνων ακολουθούν την αρχή της προτίμησης για σύμφωνα που παράγονται σε πιο εμπρόσθιο μέρος του στόματος. Είναι συχνό το φαινόμενο να μετατρέπονται τα ουρανικά σε ακρογλωσσικά (π.χ κότα- τότα, γάλα- ντάλα).

Εν γένει, οι αντικαταστάσεις φαίνεται πως γίνονται με βάση κάποιες αρχές. Το λιγότερο που μπορούμε να πούμε είναι ότι γίνονται στα πλαίσια μιας ομάδας φωνημάτων με κοινά διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά. Δεν είναι τυχαίο που τα παιδιά χρησιμοποιούν συνήθως τα χειλοδοντικά αντί των οδοντικών, εφόσον τα πρώτα εμφανίζονται και νωρίτερα στην ανάπτυξη.

β. Παράλειψη ή πρόσθεση τμημάτων:

Το κυριότερο φαινόμενο εδώ είναι μια προτίμηση για απλές συλλαβές με τη δομή σύμφωνο- φωνήεν.

Η τάση αυτή έχει ως αποτέλεσμα την απάλειψη καταρχήν των τελικών συμφώνων. Έτσι, η λέξη μπαμπάς γίνεται στα πρώτα στάδια ανάπτυξης μπαμπά. Μια δεύτερη

επίπτωση αυτής της τάσης είναι η απλοποίηση και εν γένει η αποφυγή συμφωνικών συμπλεγμάτων (π.χ σπίτι- πίτι).

Άλλο συνηθισμένο φαινόμενο είναι απάλειψη ολόκληρων συλλαβών για να διευκολυνθεί η άρθρωση μεγάλων λέξεων (π.χ αλάρι- μαξιλάρι). Φαίνεται ωστόσο ότι απαλείφονται κατά προτίμηση οι άτονες συλλαβές και όχι οι τονισμένες καθώς και οι πρώτες και όχι οι τελευταίες συλλαβές.

γ. Φαινόμενα μετάθεσης και αφομοίωσης μέσα στη λέξη:

Ορισμένα από τα παρατηρούμενα λάθη μπορούν να εξηγηθούν μόνο εάν πάρουμε υπόψη μας την όλη λέξη, το όλο δηλαδή σύμπλεγμα συλλαβών και φωνημάτων.

Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό φαινόμενο είναι η μετάθεση συλλαβών, η αλλαγή δηλαδή της σειράς των συλλαβών μέσα στη λέξη. Το φαινόμενο αυτό εξηγείται από μια φυσική προτίμηση για σύμφωνα που παράγονται στο εμπρός μέρος του στόματος στην αρχή της λέξης. Έτσι, οι λέξεις κουμπί και καπάκι που αρχίζουν με ουρανικό σύμφωνο το οποίο ακολουθείται από χειλικά, μετατρέπονται σε μπουκί και πακάκι. Η λέξη ντουλάπα που αρχίζει με ένα ηχηρό ακρογλωσσικό σύμφωνο, μετατρέπεται στη λέξη μπουλάτα που αρχίζει τώρα με ένα ηχηρό σύμφωνο. (Κατή,2009)

5.7 Συμπτώματα φωνολογικής διαταραχής

Κατά την φωνολογική διαταραχή το παιδί διαλέγει λάθος φώνημα για να χρησιμοποιήσει και η αιτία της φωνολογικής διαταραχής είναι το γεγονός ότι προκαλείται από λάθος νοητική οργάνωση των φωνημάτων. Πολλές φορές στο λόγο των παιδιών συναντάμε απλοποιήσεις κάποιων λέξεων οι οποίες μπορεί να είναι αναμενόμενες και να έχουν σχέση με την ηλικία του παιδιού αλλά μπορεί να είναι και παθολογικές. Ως αποτέλεσμα είναι ο προφορικός λόγος του παιδιού να είναι δυσδιάκριτος και μη κατανοητός ως προς τους άλλους μειώνοντας έτσι την

επικοινωνιακή ικανότητα του παιδιού. Ακολουθούν οι *δομικές απλοποιήσεις* που αποτελούν διαδικασίες απλοποίησης της δομής μιας φωνητικής ακολουθίας (συλλαβής, λέξης, πρότασης).

- **Απαλοιφή μη τονισμένης συλλαβής**

Το παιδί παραλείπει μία ή και περισσότερες από τις τονισμένες συλλαβές μιας λέξης. *Παράδειγμα:* /baloni/ - /loni/

- **Απλοποίηση σε μονοσύλλαβες λέξεις**

Το παιδί αντικαθιστά τις πολυσύλλαβες λέξεις με μία συλλαβή.

Παράδειγμα: /banana/ - /na/

- **Απλοποίηση συμπλεγμάτων**

Το παιδί απαλείφει ένα ή περισσότερα τμήματα ενός συμπλέγματος.

Παράδειγμα: /spiti/ - /piti/

- **Απαλοιφή συμπλεγμάτων**

Γίνεται απαλοιφή ολόκληρου του συμπλέγματος. *Παράδειγμα:* /spiti/ - /iti/

- **Αναδιπλασιασμός**

Το παιδί επαναλαμβάνει μια συλλαβή (συνήθως την τονισμένη) ή έναν ήχο στη θέση των υπόλοιπων συλλαβών της λέξης. *Παράδειγμα:* /kuti/ - /titi/

- **Απαλοιφή τελικού συμφώνου**

Η απαλοιφή του τελικού συμφώνου, δηλαδή η κατάληξη σε κλειστή συλλαβή. Στα Ελληνικά το φαινόμενο αυτό συναντάται με το τελικό /n/ και /s/. *Παράδειγμα:* /rapus/ - /rapu/

- **Απαλοιφή ενός συμφώνου**

Το φαινόμενο αυτό συμβαίνει για δύο λόγους. Α) Η απαλοιφή ενός συμφώνου κλειστής συλλαβής ώστε να απλοποιηθεί σε πιο εύκολη δομή.

Το συγκεκριμένο φώνημα έχει κατακτηθεί από το παιδί. *Παράδειγμα:* /avgo/ - /ago/

Β) Η απαλοιφή ενός συμφώνου που δεν έχει κατακτηθεί ακόμα.

Παράδειγμα: /porta/ - /pota/

- **Αρμονίες**

Είναι η αλλαγή ενός φωνήματος ώστε να εναρμονιστεί σε ένα χαρακτηριστικό σε ένα άλλο φώνημα. *Παράδειγμα:* /kuluri/ - /luluri/

Ακολουθούν οι *συστημικές απλοποιήσεις* που είναι διαδικασίες απλοποίησης των φωνημικών αντιθέσεων.

- **Εμπροσθοποίηση**

Η αντικατάσταση των οπίσθιων φωνημάτων με πρόσθια παραγόμενα.

Παράδειγμα: /kaguro/ - /tadulo/

- **Οπισθοποίηση**

Η αντικατάσταση των μπροστινών φωνημάτων με οπίσθια. Παράδειγμα:

/supra/ - /kura/

- **Φατνικοποίηση**

Αντικατάσταση φωνημάτων με φατνιακά. Παράδειγμα: /bala/ - /nala/

- **Χειλικοποίηση**

Αντικατάσταση ενός οδοντικού φωνήματος με ένα χειλεοδοντικό.

Παράδειγμα: /θiki/ - /fiki/

- **Εκκροτοποίηση (στιγματικοποίηση)**

Αντικατάσταση ενός φωνήματος με ένα έκκροτο. Παράδειγμα: /supra/ -

/tura/

- **Ηχηροποίηση**

Το παιδί αντικαθιστά ένα άηχο φώνημα με ένα ηχηρό που έχει τον ίδιο τρόπο και τόπο άρθρωσης. Παράδειγμα: /vaθis/ - vadis/

- **Αηχοποίηση**

Αντικατάσταση ενός ηχηρού φωνήματος με ένα άηχο που έχει τον ίδιο τόπο και τρόπο άρθρωσης. Παράδειγμα: /bota/ - /pota/ (Καμπανάρου,2007)

5.8 Αντιμετώπιση φωνολογικής διαταραχής

Στην φωνολογική διαταραχή δεν υπάρχει κάποιο ανατομικό ή νευρολογικό πρόβλημα. Οι κινήσεις των αρθρωτών και οι στοματοπροσωπικές δεξιότητες εκτελούνται φυσιολογικά. Εάν ένα παιδί συνεχίζει να χρησιμοποιεί κάποια διαδικασία απλοποίησης που δεν ανταποκρίνεται στο ηλικιακό του στάδιο θα πρέπει να επισκεφτεί έναν λογοθεραπευτή, ο οποίος θα πρέπει να αποκλείσει άλλες πιθανές διαταραχές που μπορεί να έχουν τα ίδια ή παρόμοια συμπτώματα με τις φωνολογικές

διαταραχές. Κατά τη θεραπεία των φωνολογικών διαταραχών ο στόχος είναι ο περιορισμός των διαδικασιών απλοποίησης με αποτέλεσμα την αύξηση του εκφραστικού λεξιλογίου του παιδιού. Άμεσος στόχος δεν αποτελεί η σωστή εκφορά αλλά η απόκτηση μιας φωνολογικής ιδέας για το φώνημα στόχο από το παιδί. Ο θεραπευτής είναι σε θέση να δεχθεί και παραπλήσια φωνήματα ως σταδιακή προσέγγιση στο φώνημα στόχο για παράδειγμα /μπότα/ /τοτα/. (Κωτσοπούλου) Στη συνέχεια, θα αξιολογήσει τη Φωνολογική Εξέλιξη του παιδιού και θα καταγράψει τις απλοποιήσεις που κάνει στην ομιλία του. Από το είδος αυτών των απλοποιήσεων προσδιορίζει την ηλικία της φωνολογικής ανάπτυξης του παιδιού και παρεμβαίνει όταν αυτή δε συμβαδίζει με τη χρονολογική του ηλικία ή όταν οι απλοποιήσεις που κάνει είναι άτυπες και δεν παρατηρούνται στη φωνολογική εξέλιξη άλλων παιδιών. Έτσι λοιπόν, η θεραπεία έχει ως στόχο η φωνολογική προσέγγιση να στοχεύει θα λέγαμε σε μία ομάδα ήχων που παράγονται εσφαλμένα από το παιδί, με στόχο το παιδί να καταφέρει να παράγει σωστά μεμονωμένους τους ήχους. Με αποτέλεσμα αυτές οι φωνολογικές προσεγγίσεις να βοηθούν το παιδί να εσωτερικεύσει τους φωνολογικούς κανόνες και να γενικεύσει. Η θεραπεία γίνεται κυρίως μέσω της ακουστικής οδού, καθώς έγκειται στη προσπάθεια του παιδιού να συνειδητοποιήσει την αντίθεση του φωνήματος στόχου με τη δική του εκφορά του φωνήματος. (Κωτσοπούλου) Πριν την έναρξη θεραπείας για τις φωνολογικές διαταραχές, ο κλινικός θα πρέπει να γνωρίζει το πώς οργανώνονται οι ήχοι της ομιλίας αλλά και το πώς λειτουργούν εντός της ομιλίας του παιδιού. Κατά την αξιολόγηση θα πρέπει να παρθεί δείγμα ομιλίας του παιδιού, μέσω της φωνητικής καταγραφής και του φωνολογικού συστήματος του παιδιού. Επίσης απαιτείται πλήρη αξιολόγηση της ακουστικής αντίληψης. Με βάση αυτών των δεδομένων θα πρέπει να γίνει ανάλυση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών. Επίσης μπορούν να πραγματοποιηθούν οι ακόλουθες αξιολογήσεις:

- Στην γλώσσα
- Στην φωνολογία
- Στην άρθρωση
- Στο λεξιλόγιο
- Στο στοματογναθικό σύστημα
- Στην φθονγγική αντίληψη

- Στην φωνολογική επίγνωση
- Στη μνήμη
- Ακουολογικός έλεγχος
- Νευρολογική, ωτορινολαρυγγολογική εξέταση

Κεφάλαιο 6

Φωνολογική Καθυστέρηση

6.1 Διαγνωστικά κριτήρια DSM-IV

- 1) Η βαθμολογία που επικρατεί από ατομικά χορηγούμενες σταθμισμένες μετρήσεις της ανάπτυξης της γλωσσικής έκφρασης είναι σημαντικά χαμηλότερη από τις βαθμολογίες που προκύπτουν από σταθμισμένες μετρήσεις τόσο της εξωλεκτικής νοημοσύνης όσο και την ανάπτυξη της γλωσσικής αντίληψης. Η διαταραχή αυτή μπορεί να εκδηλώνεται κλινικά με συμπτώματα που περιλαμβάνουν την ύπαρξη ενός σαφώς περιορισμένου λεξιλογίου με εσφαλμένη χρήση των χρόνων, δυσκολία στην ανάκληση λέξεων ή την παραγωγή προτάσεων με μήκος ή συμπλοκότητα που αντιστοιχεί στο αναπτυξιακό επίπεδο.
- 2) Οι δυσκολίες στην σχολική έκφραση παρεμποδίζουν την σχολική ή επαγγελματική απόδοση ή την κοινωνική επικοινωνία.
- 3) Δεν πληρούνται τα κριτήρια της μεικτής διαταραχής της γλωσσικής έκφρασης και αντίληψης ή της διάχυτης αναπτυξιακές διαταραχές.
- 4) Αν υπάρχουν Νοητική Καθυστέρηση, κινητικό ελάττωμα του λόγου ή αισθητηριακό ελάττωμα ή περιβαλλοντική αποστέρηση, οι δυσκολίες της γλώσσας είναι μεγαλύτερες από αυτές που συνήθως συνοδεύουν αυτά τα προβλήματα.

6.2 Τι είναι η φωνολογική καθυστέρηση

Ξεκινώντας να αναλύουμε τι είναι η φωνολογική καθυστέρηση, καλό θα ήταν να κατανοήσουμε τη διαφορά μεταξύ καθυστέρησης λόγου-γλώσσας-επικοινωνίας έναντι διαταραχής. Επομένως, σε κάθε καθυστέρηση στην ομιλία, η οποία δεν συνοδεύεται και από άλλα στοιχεία παθολογικά ή καθυστερήσεων σε άλλα επίπεδα της γενικότερης ανάπτυξης του παιδιού, μέχρι την ηλικία των 3 ετών, είναι δυνατόν να δικαιολογηθεί.

Έτσι λοιπόν μια καθυστέρηση είναι ουσιαστικά μια καθυστέρηση ωρίμανσης στην ανάπτυξη ενός παιδιού, παραδείγματος χάριν ένα παιδί 4 χρονών, το οποίο παρουσιάζει τις γλωσσικές ικανότητες ενός μέσου παιδιού 3 ετών. Συχνά, με τον καιρό, το παιδί ανάλογα με το αν είναι αγόρι ή κορίτσι, μπορεί να συμβαδίζει με τους συμμαθητές του χωρίς ειδικές παρεμβάσεις. Μερικοί αναφέρουν αυτά τα παιδιά ως «late bloomers» που σημαίνει ότι κάποιος ωριμάζει αργότερα σε σχέση με το φυσιολογικό. Από την άλλη, η διαταραχή είναι μια σημαντική καθυστέρηση με διαταραχή στην κανονική ακολουθία της ανάπτυξης που είναι σε πλήρη αντίθεση με τους τυπικά αναπτυσσόμενους μαθητές. Συμπεριφορικά το παιδί δεν θα προλάβει να συμβαδίσει με τους συμμαθητές του εάν υιοθετήσουμε τη στάση «περιμένω και βλέπω». Νευρολογικά μπορούν να είναι παρόν, δυσκολίες συντονισμού, χαμηλός μυϊκός τόνος, ένα ιστορικό επιληπτικών κρίσεων ή και δυσκολίες που προκύπτουν από σύνδρομα (όπως Σύνδρομο Down), που αποτελούν πιο ήπια ένδειξη. (Agin,Geng,Nicholl,2004)

Σύμφωνα με μία έρευνα τα παιδιά που παρουσιάζουν φωνολογική καθυστέρηση παρουσίασαν σοβαρά ελλείμματα στο συντακτικό, στη φωνολογία και στη λεξιλογική παραγωγή. Με τη πάροδο του χρόνου τα ελλείμματά τους έγιναν πιο ήπια, στον φυσιολογικό ή σχεδόν φυσιολογικό λόγο και η ικανότητα ομιλίας παρουσιάζεται περί την ηλικία των 60 μηνών. (Development of Children with Early Language Delay, Hollis S. Scarborough and Wanda Dobrich)

Η φωνολογική καθυστέρηση ουσιαστικά αποτελεί την παρέκκλιση του παιδιού από την τυπική πορεία ανάπτυξης του λόγου καθώς παρουσιάζει χρονική καθυστέρηση στη γλωσσική του ανάπτυξη. Δηλαδή, η γλωσσική ανάπτυξη εμφανίζεται κατώτερη του χρονολογικού επιπέδου του παιδιού παραδείγματος χάριν, σε ηλικία 4 ετών έχει αναπτύξει γλωσσικές ικανότητες ενός παιδιού 3 ετών. Διαπιστώνεται αποτυχία στη χρήση των αναπτυξιακά αναμενόμενων ήχων (των φωνημάτων) της ομιλίας σε σχέση με την ηλικία του παιδιού, καθώς η ομιλία φαίνεται να μη συμβαδίζει με τα αναπτυξιακά στάδια κατάκτησης της ομιλίας, με αποτέλεσμα ο προφορικός λόγος αλλά και η επικοινωνία του παιδιού να είναι μη καταληπτή. (Agin,Geng,Nicholl,2004)

6.3 Αίτια φωνολογικής καθυστέρησης

Οι παρακάτω παράγοντες συμβάλλουν στην εκδήλωση φωνολογικής καθυστέρησης, ωστόσο η αιτιολογία ακόμη μπορεί να είναι άγνωστη.

- Κληρονομικοί παράγοντες
- Φτωχά γλωσσικά ερεθίσματα από το οικογενειακό περιβάλλον.
- Οπτικές διαταραχές.
- Νοητική υστέρηση.
- Νευρολογικές παθήσεις ή οργανικά νοσήματα που μπορούν να επηρεάσουν τη γλωσσική λειτουργία.
- Χρωμοσωμικές ανωμαλίες (Σύνδρομο Down)
- Βαρηκοΐα, ιστορικό χρόνιων ωτίτιδων.
- Συναισθηματικοί – ψυχολογικοί παράγοντες

6.4 Συμπτώματα φωνολογικής καθυστέρησης

Για να μιλήσουμε για φωνολογική καθυστέρηση, θα πρέπει ένα παιδί να πλησιάζει τα 3 έτη και να εμφανίζει τα παρακάτω:

- Να επικοινωνεί κυρίως με νοήματα. (να δείχνει πχ, αυτό που θέλει)
- Το λεξιλόγιο του κυμαίνεται στις 10 λέξεις (πχ. μαμά, μπαμπά, νερό) και χρησιμοποιεί συλλαβές.
- Χρησιμοποιεί λιγότερο σωστά σύμφωνα.
- Κάνει άτυπα λάθη.
- Αδυνατεί τις περισσότερες φορές να μιμηθεί λέξεις όταν του ζητηθεί.
- Ο λόγος του χαρακτηρίζεται δυσκατάληπτος από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.
- Δυσκολεύεται στην εκτέλεση εντολών-οδηγιών, δεν απαντά σε ερωτήσεις του τύπου Ναι / Όχι.
- Δε σχηματίζει φράσεις συνδέοντας τις λέξεις.
- Δεν αναγνωρίζει τα βασικά γράμματα.

6.5 Αντιμετώπιση φωνολογικής καθυστέρησης

Όσο αφορά τη πρόληψη και αντιμετώπιση της φωνολογικής καθυστέρησης, η παρέμβαση θα πρέπει να ξεκινήσει όσο το δυνατόν γρηγορότερα. Το κάθε παιδί έχει τον δικό του ρυθμό ανάπτυξης, ωστόσο αν υπάρχει υποψία για κάποια διαταραχή στην επικοινωνία και τον λόγο του παιδιού από το οικείο περιβάλλον θα πρέπει να λάβει μια λογοθεραπευτική αξιολόγηση, για να διαπιστωθούν τυχόν αποκλίσεις. Επίσης, απαραίτητη είναι και διαφορική διάγνωση μέσω και άλλων ειδικοτήτων όπως ψυχολόγο. Σημαντικό είναι στη θεραπεία να συμμετέχουν και οι γονείς. Η θεραπεία για την φωνολογική καθυστέρηση έχει ως πρωταρχικό στόχο τη λήψη ενός πλήρους ιστορικού γέννησης, κατάκτησης των αναπτυξιακών σταδίων του λόγου και όχι μόνο. Η θεραπευτική παρέμβαση για την φωνολογική καθυστέρηση μπορεί να είναι είτε έμμεση είτε άμεση. Όσον αφορά την έμμεση θεραπεία, παρέχονται δραστηριότητες για τους γονείς και τους φροντιστές που έχουν ως στόχο την αλληλεπίδραση γονέα – παιδιού. Όσον αφορά την άμεση παρέμβαση συμπεριλαμβάνονται τεχνικές όπως επανάληψη φράσης και πρόσθεσης σημασιολογικών και γραμματικών λεπτομερειών. Η ανάπτυξη του λόγου σε ένα παιδί περιλαμβάνει πολλά στάδια κάποια από οποία είναι τα εξής.

- Κατονομασία εικόνων με λέξεις που ξεκινάνε από p-b-m, καθώς είναι τα πρώτα φωνήματα που κατακτάει ένα παιδί.
- Του μαθαίνουμε να απαντάει σε ερωτήσεις με ‘‘ναι’’ και ‘‘όχι’’.
- Εκμάθηση των βασικών χρωμάτων καθώς και των μερών του σώματος.
- Εκμάθηση ενεργειών (ρήματα).
- Εκμάθηση της απλής προτασιακής δομής (Υποκείμενο-Ρήμα-Αντικείμενο).
- Εμπλουτισμός λεξιλογίου.
- Χωροχρονικές έννοιες.
- Εκμάθηση μορίων της γλώσσας (θα, δεν, να).
- Εκμάθηση σύνθετης προτασιακής δομής.
- Ανάπτυξη περιγραφικού λόγου.
- Ανάπτυξη αφηγηματικού λόγου.

Κεφάλαιο 7

Διαφοροδιάγνωση

7.1 Διαφοροδιάγνωση φωνολογικής διαταραχής, αρθρωτικής διαταραχής και φωνολογικής καθυστέρησης

Η αξιολόγηση διεξάγεται για να προσδιορίσει εάν υπάρχει διαταραχή. Ένα σημαντικό κομμάτι της αξιολόγησης είναι η διαφοροδιάγνωση. Η διαφορική διάγνωση ουσιαστικά είναι η μείωση πιθανοτήτων και εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη φύση του προβλήματος. Είναι πολύ πιθανό η κλινική εικόνα ενός ασθενή να οδηγήσει το λογοθεραπευτή σε λάθος διάγνωση, λόγω των ομοιοτήτων που παρουσιάζονται ανάμεσα σε κάποιες διαταραχές. Απαραίτητο έγκειται ο λογοθεραπευτής να γνωρίζει τις διαφορές στην κλινική εικόνα των ασθενών με παρεμφερείς, ως προς τα χαρακτηριστικά τους, ώστε να οδηγηθεί σε σωστή διάγνωση ή και να μπορέσει να διακρίνει την ταυτόχρονη ύπαρξη δύο διαταραχών. (Καμπανάρου,2007) Οι αρθρωτικές διαταραχές ορίστηκαν ως διαταραχές που σχετίζονται με τις περιφερικές κινητικές διαδικασίες της ομιλίας. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα οι ήχοι της ομιλίας να έχουν σημαντική διαφορά από τις αρθρωτικές παραγωγές που ορίζει ο κανόνας. Από την άλλη μεριά, οι φωνολογικές διαταραχές χαρακτηρίζουν τις διαταραχές στην κατανόηση και οργάνωση των φωνημάτων μέσα στο σύστημα της γλώσσας. Έτσι, οφείλονται σε ανεπάρκειες στο φωνημικό σύστημα ή στα φωνημικά πρότυπα τα οποία είναι διαφορετικά από αυτά που ορίζουν οι κανόνες ως «φυσιολογικά». Οι φωνολογικές διαταραχές θεωρούνται ελλείψεις στο φωνημικό σύστημα. Παρότι δεν φαίνεται δύσκολο να διαχωριστεί μια διαταραχή άρθρωσης από μια φωνολογική διαταραχή, οι απόψεις διαφέρουν ως προς τη σχέση και την αλληλεξάρτηση μεταξύ των δύο. Στην διαταραχή της άρθρωσης, το παιδί διαλέγει το σωστό φώνημα αλλά το προφέρει λάθος, λόγω ανεπάρκειας του μηχανισμού άρθρωσης, δυσκολεύεται να παράγει το κάθε φώνημα ακόμα και μεμονωμένα αν και αντιλαμβάνεται το εκάστοτε φώνημα. Ενώ στην φωνολογική διαταραχή το παιδί διαλέγει λάθος φώνημα για να χρησιμοποιήσει και δυσκολεύεται στην παραγωγή του κάθε ήχου μέσα στη λέξη, πάραυτα μπορεί να το παράγει μεμονωμένα.

Στην περίπτωση της φωνολογικής διαταραχής και της φωνολογικής καθυστέρησης, η βασική διάκριση έγκειται στο γεγονός πως η φωνολογική διαταραχή αφορά την επεξεργασία και οργάνωση των ήχων που απαρτίζουν το φωνολογικό σύστημα της μητρικής γλώσσας σε αντίθεση με την φωνολογική καθυστέρηση που αφορά τη χρονική καθυστέρηση στη γλωσσική του ανάπτυξη.

7.2 Σύγκριση φυσιολογικού παιδιού με παιδί με φωνολογική καθυστέρηση.

Για να μπορέσουμε να καταλάβουμε τις τυχόν καθυστερήσεις και τις διαταραχές της ομιλίας, θα πρέπει να γνωρίζουμε πότε το παιδί θα πρέπει να αρχίσει να μιλάει καθώς και τα φυσιολογικά στάδια ανάπτυξης της ομιλίας του. Αναγκαία προϋπόθεση για την κατανόηση της φυσιολογικής ανάπτυξης του παιδιού αποτελεί η γνώση της προγλωσσικής περιόδου, όπου όλα τα βρέφη, ανεξαρτήτως του γλωσσικού περιβάλλοντος στο οποίο μεγαλώνουν, διανύουν παρόμοια εξελικτικά στάδια στην ομιλία τους. Οι εγγενείς άναρθροι ήχοι που εμφανίζονται στους πρώτους μήνες της ζωής διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στη μετέπειτα φωνολογική του εξέλιξη. Τα μωρά όχι μόνο ακούνε και κατανοούν από την μέρα που γεννιούνται αλλά επικοινωνούν, ξεκινώντας αρχικά με το ξέσπασμα του κλάματος. Στο προγλωσσικό αυτό στάδιο οι ήχοι που εκφέρονται δεν έχουν συστηματική παραγωγή, ούτε χαρακτηρίζονται από *φωνητική* ευκρίνεια. Έτσι οι ήχοι που παράγει το βρέφος κατά τους πρώτους έξι μήνες της ζωής του, μοιάζουν ελάχιστα με φωνητικά σύνολα της «πραγματικής γλώσσας». Το κλάμα του βρέφους εγγυάται το κάλεσμα για φαγητό και ανακούφιση, βέβαια με το πέρασμα των πρώτων μηνών, το κλάμα του μωρού ελαττώνεται καθώς καθησυχάζεται και μόνο με την οπτική επαφή του με τον ενήλικα. Αρχίζει να παρακολουθεί το στόμα του ομιλητή και να ανταποκρίνεται σε χαμόγελα κάνοντας ήχους από μόνο του. Τα στοιχεία του βρεφικού λόγου μπορούν να ταξινομηθούν με βάση τα ακουστικά τους χαρακτηριστικά (πχ, διάρκεια φώνησης) στα παρακάτω στάδια:

Στάδιο φώνησης 0-2 μηνών

- Στάδιο «Αγουδίσματος» 2-4 μηνών

- Στάδιο Επιμήκυνσης ή Φωνητικό Παιχνίδι 4-6 μηνών
- Στάδιο Κανονικού Βαβίσματος Παραγωγής Αναδιπλασιαζόμενων και Ποικιλόμορφων Συλλαβών 6-12 μηνών
- Το Ιδιολεκτικό Στάδιο 14-18 μηνών

(Πετεινού. Οκαλίδου,2010)

Στο δεύτερο μισό του πρώτου έτους, ένα μωρό βαβίζει και εξελίσσεται στο να χρησιμοποιεί επαναλαμβανόμενες συλλαβές όπως /baba/. Σε όλο τον κόσμο όλα τα βρέφη κάνουν το ίδιο βάβισμα μέχρι και την ηλικία των 8 μηνών όταν και αρχίζει να περιορίζεται το εύρος των ήχων της μητρικής τους γλώσσας. (Agin,Geng,Nicholl,2004)

Σε γενικές γραμμές το βάβισμα θεωρείται προάγγελος της επικείμενης φωνολογικής εξέλιξης του παιδιού. Τα βρέφη που στο βάβισμα δεν χρησιμοποιούν πολλά σύμφωνα στις προγλωσσικές τους προσπάθειες τείνουν να παρουσιάζουν καθυστέρηση στην απόκτηση του λόγου τους. Στην ηλικία των 10 μηνών το βάβισμα αποκτά καθαρή αρθρωτική παραγωγή με εμφανή τα ένρινα και στιγμικά σύμφωνα. Η ομιλία του παιδιού γίνεται πλέον πιο ευκρινής. Στην ηλικία των 12 μηνών αρχίζει η μετάβαση από τον ήχο στο νόημα, δηλαδή από το φωνητικό στο φωνολογικό στάδιο. Η ηλικία των 18 μηνών έχει χαρακτηριστεί ως το ηλικιακό στάδιο κατά το οποίο το παιδί παρουσιάζει σταθερή παραγωγή των 50 λέξεων που απαρτίζουν το πρώιμο εκφραστικό του λεξιλόγιο. Από την ηλικία των 18 μηνών και 24 μηνών παρουσιάζεται η σημασιολογική έκρηξη όπου το εκφραστικό λεξιλόγιο απαιτεί φωνολογική οργάνωση. Από την άλλη ένα παιδί που χρησιμοποιεί μόνο 4 ή 5 σύμφωνα και έναν περιορισμένο αριθμό φωνηέντων είναι σε κίνδυνο για μελλοντική καθυστέρηση. Κατά τη διάρκεια του 3 έτους, το παιδί περνά από το φωνητικό στο φωνολογικό στάδιο και από το προγλωσσικό στο γλωσσικό. Η μετάβαση συντελείται όταν το παιδί αρχίζει να ταυτίζει τον ήχο με τη λέξη, με απώτερο στόχο την πρόσβαση στο νόημα της. Τα περισσότερα παιδιά αντιλαμβάνονται κάποιους από τους κανόνες της γραμματικής (χρησιμοποιούν πληθυντικό αριθμό) και χρησιμοποιούν και χρόνους ρημάτων. Ωστόσο, προκαλείται ανησυχία εάν το παιδί κάνει πολυάριθμα λάθη στη χρήση φωνηέντων ή συχνά

παραλείπει την αρχή και το τέλος συμφώνων ή κάνουν αντικαταστάσεις τα πίσω σύμφωνα με τα μπροστινά. Στο 5 έτος της ηλικίας, συνήθως τα παιδιά είναι ικανά να συμμετέχουν στη συζήτηση χρησιμοποιώντας όλο και περισσότερο σύνθετα στοιχεία της γλώσσας και σχηματίζοντας προτάσεις που μπορεί να περιλαμβάνουν 8 ή και περισσότερες λέξεις.

Κάνοντας σύγκριση ενός φυσιολογικού παιδιού με παιδί με φωνολογική καθυστέρηση θα παρατηρήσουμε ότι ένα παιδί με καθυστέρηση:

- Από 18-20 μηνών θα χρησιμοποιεί λιγότερες από 10 λέξεις
- Από 21-30 μηνών θα χρησιμοποιεί λιγότερες από 50 λέξεις και χωρίς να συνδυάζει 2 λέξεις μαζί όπως, μαμά γάτα
- Παρουσιάζει μειονεξία σε άλλες περιοχές ανάπτυξης, συμπεριλαμβανομένου κατανόηση, παιχνίδι, κίνηση, αντιληπτική ικανότητα.

(Agin,Geng,Nicholl,2004)

Σύμφωνα με μελέτες στην ηλικία των 24 μηνών το 15% των παιδιών που ανήκουν σε οικογένειες με χαμηλό εισόδημα και το 7% των παιδιών σε μεσαίας τάξης σπίτια έχουν μια εντυπωσιακή γλωσσική καθυστέρηση. Το 50% των παιδιών μέχρι την ηλικία των 3 ετών είναι πιθανόν να συμβαδίσουν και χωρίς έγκαιρη παρέμβαση. Ωστόσο ένα ποσοστό της τάξης των 25% από παιδιά με καθυστερημένη ομιλία δεν καταφέρνουν να συμβαδίσουν ακόμα και κατά την έναρξη του σχολείου. Αν και τα περισσότερα παιδιά με φωνολογική καθυστέρηση τελικά καταφέρνουν να μιλήσουν κανονικά, έρευνα έχει δείξει πως τα παιδιά που δεν έχουν λάβει μια έγκαιρη παρέμβαση (κατά τη προσχολική ηλικία) είναι σε αυξημένο κίνδυνο στο να συνεχίζουν να εμφανίζουν χρόνια προβλήματα στην μάθηση, στην κοινωνική ένταξη και κατά συνέπεια στην αυτοεκτίμησή τους. Εδώ είναι απαραίτητο να σημειωθεί ότι κατά τη σύγκριση ενός φυσιολογικού παιδιού με ένα παιδί με φωνολογική καθυστέρηση παρατηρείται πως ένα φυσιολογικό παιδί θα πραγματοποιήσει τα ίδια λάθη με το παιδί με φωνολογική καθυστέρηση, εντός όμως του αναπτυξιακού και χρονολογικού επιπέδου του, σε αντίθεση με το παιδί που παρουσιάζει

φωνολογική καθυστέρηση που θα συνεχίσει να πραγματοποιεί αυτά τα λάθη πέραν της χρονολογικής του ηλικίας.

7.3 Η διαδικασία λογοθεραπευτικής αξιολόγησης

Συχνά ο λογοθεραπευτής αντιμετωπίζει το ερώτημα εάν το παιδί παρουσιάζει πράγματι διαταραχή της ομιλίας ή μήπως πρόκειται για μια μέσα στα φυσιολογικά πλαίσια επιβράδυνση στην κατάκτηση των φωνημάτων της μητρικής του γλώσσας γιατί αρκετά παιδιά μέχρι και την ηλικία των 5 και 6 ετών δεν έχουν κατακτήσει όλα τα φωνήματα της μητρικής γλώσσας. Για να μπορεί ο λογοθεραπευτής να εκτιμήσει με βεβαιότητα ότι ένα παιδί παρουσιάζει διαταραχή στην ομιλία θα πρέπει να γνωρίζει τα φυσιολογικά στάδια της ανάπτυξης της ομιλίας. Αναγκαία για την παρέμβαση είναι τα φυσιολογικά δεδομένα που χρησιμοποιούνται για να καθοριστεί ποια παιδιά έχουν φωνολογική καθυστέρηση ή διαταραχή. Αυτά τα δεδομένα θα βοηθήσουν τον κλινικό να προγραμματίσει την κατάλληλη θεραπευτική παρέμβαση.

Οι βασικοί στόχοι για την αξιολόγηση της άρθρωσης ή/ και των φωνολογικών διαδικασιών είναι οι παρακάτω:

- έλεγχος (π.χ. εάν υπάρχει διαταραχή άρθρωσης/φωνολογίας)
- Ο προσδιορισμός της διάγνωσης (π.χ. ο τύπος διαταραχής)
- Η διαφοροδιάγνωση του προβλήματος (π.χ. από απραξία)
- Ο καθορισμός της κατεύθυνσης της λογοθεραπείας
- Η ανάπτυξη της παρέμβασης (π.χ. σε ποιες αρθρωτικές λειτουργίες)
- Ερμηνεία του αντίκτυπου της διαταραχής άρθρωσης/φωνολογίας στο περιβάλλον του παιδιού
- Να καθοριστεί μέτρο σύγκρισης που θα λειτουργεί ως σημείο αναφοράς κατά την έναρξη της θεραπείας ή και για τη καταγραφή της προόδου ή της αποτελεσματικότητας της λογοθεραπείας.

Περιγράφονται συνοπτικά τα στάδια μιας λογοθεραπευτικής αξιολόγησης που αναφέρονται στον έλεγχο της φωνολογίας και την άρθρωση. Φυσικά πολλά από αυτά τα στάδια μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για την εκτίμηση άλλων διαταραχών της ομιλίας.

- **Στοματοκινητικός έλεγχος**
- **Εξέταση φωνής και αντήχησης**
- **Εξέταση της ταχύτητας της ομιλίας**
- **Χορήγηση ψυχομετρικών δοκιμασιών φωνολογίας – άρθρωσης**
- **Λήψη αυθόρμητου γλωσσικού δείγματος και φωνολογική ανάλυση**
- **Εκτίμηση καταληπτότητας της ομιλίας**
- **Εξέταση ετοιμότητας για την παραγωγή νέων ήχων της ομιλίας**
- **Διαγνωστικά συμπεράσματα**
- **Γραπτή έκθεση αξιολόγησης (Καμπανάρου,2007)**

Σύνοψη

Η ανάπτυξη της γλώσσας είναι μια διαδικασία που ξεκινάει από πολύ νωρίς στη ζωή του ανθρώπου, με τη μίμηση, και την επανάληψη ήχων που παράγουν οι άλλοι άνθρωποι. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα το παιδί μαθαίνει τις βασικές φωνολογικές, μορφολογικές, συντακτικές και σημασιολογικές δομές αλλά μέσα από το στενό του περιβάλλον και μόνο με την αυθόρμητη χρήση της γλώσσας.

Οι κυριότερες διαταραχές λόγου και ομιλίας, οι οποίες αναλύονται στη παρούσα εργασία, είναι η αρθρωτική διαταραχή, η φωνολογική διαταραχή και η φωνολογική καθυστέρηση. Οι διαταραχές αυτές μπορούν να επηρεάσουν σε σημαντικό επίπεδο την κατάκτηση της γλώσσας από το παιδί.

Η φωνολογική διαταραχή αφορά διαταραχή του φωνολογικού συστήματος ενώ η φωνολογική καθυστέρηση αφορά την αδυναμία ανάπτυξης της γλώσσας και της ομιλίας σε σχέση με την ηλικία του ατόμου. Η αρθρωτική διαταραχή αφορά την αδυναμία άρθρωσης σε μεμονωμένο επίπεδο.

Για την αντιμετώπιση των διαταραχών αυτών καθίσταται απαραίτητη η Διαφορική Διάγνωση, καθώς και η έγκαιρη και σωστή πρόληψη.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

1. Άντερσον, Β Νόμα., Σέιμς, Χ. Τζορτζ. (2013). *Εισαγωγή στις διαταραχές επικοινωνίας*, (επιμέλεια. Τρίμμης, Ν., Ζιάβρα, Ν.), ιατρικές εκδόσεις Π. Χ. Πασχαλίδης.
2. Καμπανάρου, Μ. (2007). *Διαγνωστικά θέματα Λογοπαθολογίας*, εκδόσεις Ελλην.
3. Κατή, Δ. (2009). *Γλώσσα και Επικοινωνία στο παιδί*, εκδόσεις Οδυσσέας.
4. Κένεθ, Σ., Μακάφι, Τζ. (2013). *Διαγνωστικές προσεγγίσεις στη Λογοπαθολογία*, (Μτφρ. Βιρβιδάκη, Ε., Ταφιάδης, Δ.), εκδόσεις Gotsis.
5. Λαντεφογκεντ, Π (2007). *Εισαγωγή στη Φωνητική*, (Μτφρ. Μπαλτατζάνη, Μ.), εκδόσεις Πατάκη
6. Μήτσης, Ν. (1996). *Διδακτική του γλωσσικού μαθήματος (Από τη γλωσσική θεωρία στην διδακτική πράξη)*, εκδόσεις Gutenberg.
7. Μουρντοχ, Μπ. (2008). *Προβλήματα Λόγου και Ομιλίας*, (επιμέλεια. Καμπανάρου, Μ.), εκδόσεις Έλλην.
8. Νέσπορ, Μ. (1999). *Φωνολογία*, (Μτφρ. Ράλλη, Α., Νάτσης, Α., Παπαστάυρου, Α.), εκδόσεις Πατάκη.
9. Νημά, Ε. (2004). *Γλωσσική ανάπτυξη και διδασκαλία*, Επιστημονικό Βήμα, τ. 3 http://ipem-doe.att.sch.gr/epistimoniko_bima_3/Nima.pdf
10. Νικολόπουλος, Δ. (2008). *Γλωσσική Ανάπτυξη και Διαταραχές*, εκδόσεις Τόπος.
11. Πετεινού, Κ., Οκαλίδου, Α. (2010). *Θεωρητικά και Κλινικά Θέματα Φωνητικής και Φωνολογίας (Δεδομένα από τον παιδικό λόγο στην Αστική Ελληνική Κυπριακή και κοινή Νέα Ελληνική)*, εκδόσεις Επιφανίου Ηλίας.
12. Πόρποδας, Κ. (1993). *Γνωστική Ψυχολογία*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα
13. Πρωτόπαπας, Α. Χρ. (2003). *Εισαγωγή στη Φωνητική* http://users.uoa.gr/~aprotopapas/CV/pdf/Protopapas_phon-notes_2003.pdf

Ξένη

1. American Psychiatric Association (1994). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM – IV). Washington, DC: APA
2. American Speech-Language-Hearing Association. Speech Sound Disorders: Articulation and Phonology
<http://www.asha.org/PRPSpecificTopic.aspx?folderid=8589935321&section=Resources>
3. American Speech-Language-Hearing Association. Speech Sound Disorders: Articulation and Phonological Processes
4. American Speech-Language-Hearing Association. Childhood Apraxia of Speech. <http://www.asha.org/policy/TR2007-00278.htm>
5. Allen, Melissa, M. (2013). Intervention Efficacy and Intensity for children with Speech Sound Disorder. Journal of Speech, Language, and Hearing Research. Vol. 56, 865-877.
6. Agin, Marilyn. C. MD., Geng, Lisa. F. Nicholl, Malcolm. J. (2004). The late talker: What to do if your child isn't talking yet, copyrighted material.
7. Arpita Bose, Paula A. Square. (2001). PROMPT Treatment Method and Apraxia of Speech. Sig2 Perspectives on Neurophysiology and Neurogenic Speech and Language Disorders December 2001, Vol. 11, 5-8
8. Bauman – Waengler. J. (2011). Articulatory and phonological impairments: a clinical focus (Allyn & Bacon Communication Sciences and Disorders) 4th Edition. Pearson; 4 edition (March 12, 2011).
9. DeThorne, Laura S. (2015) Rethinking environmental influences on child language. Journal of Communication Disorders 57(2015) 1-2
10. Harbers, Heidi M. (2003). Phonological Awareness and Treatment Outcomes, SIG 1 Perspectives on Language Learning and Education, April 2003, Vol, 10, 21-27
11. Higgins, Michelle M. Schwartz, Richard G. Shafer Valerie L. Marton, K. (2008). Phonotactic Probability and Phonological Representations in Late Talkers. American Speech-Language-Hearing Association.

12. Katsika, , Argyro. (2015). The role of prominence in determining the scope of boundary-related lengthening in Greek. *Journal of Phonetics* 55(2016) 149-181
13. Matas CG, Leite RA, Wertzner HF, Cognitive Potential (P300) in children with phonological disorder. *American Speech-Language-Hearing Association*
14. Muller, N, Ball, Martin J. (1997). A Comparison of the two Phonological Profiles: a Tutorial. *Journal of Communication Disorders*, 30(1997) 171-204
<http://www.asha.org/public/speech/disorders/SpeechSoundDisorders/>
15. Overby, M, Caspari S. (2012). Early Phonetic and Phonological Characteristics of Childhood Apraxia of Speech, *American Speech-Language-Hearing Association*.
16. Owens, Robert. E, Dale. Evan. Metz, Haas, Adelaide. (2003) *Introduction to Communication Disorders, A life span Perspective*, second edition.
17. Partyka, Cynthia. M, Kresheck, Janet. D. (1983). A Comparison of Categorization Skills of Normal and Language – Delayed Children in Early Elementary School. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*. Vol. 14, 243-251.
18. Prasad, Aruna H. (2015). How Do You Know When it’s a Language Delay Versus a Disorder? *American Speech-Language-Hearing Association*.
<http://blog.asha.org/2015/04/14/language-delay-versus-a-disorder/>
19. Rogers, Clare. R, Nulty, Karissa. L, Betancourt, Mariana. Aparicio, DeThorne, Laura. S. (2015) Causal effects on child language development: A review of studies in communication sciences and disorders. *Journal of Communication Disorders*, 57(2015) 3-15
20. Scarborough, Hollis S, Dobrich, W. (1990). Development of Children with Early Language Delay. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*. Vol. 33, 70-83.
21. Shuster, Linda. I, Cottrill, Claire. (2015) Ease of articulation: A replication. *Journal of Communication Disorders*, 56(2015) 1-7
22. Smiley, Lydia. R, Goldstein, Peggy. A. (1997) *Language delays and disorder from research to practice*. Cengage Learning; 1 edition (November 1, 1997).

23. Stewart, Ann. (1969). Disorders of Language and Articulation in Children. Department of Audiology and Education of the Deaf University of Manchester 83(1969) 113-121
24. Tanner, Dennis. C. (2003). Exploring communication disorders, a 21: Allyn and Bacon. st century introduction literature and media, Boston (articulation testing).
25. Tanner. Dennis. C. (2009). The Psychology of Neurogenic Communication Disorders. A primer for health care professional. iUniverse (November 23, 2009).
26. Thomas, Donna. C, McCabe, Patricia, Ballard, Kirrie, J. (2014). Rapid Syllable Transitions (REST) treatment for childhood Apraxia of Speech: The effect of lower dose-Frequency. Journal of Communication Disorders, 51(2014) 29-42
27. Tsybina, I, Brophy, Alice Eriks. (2007). Issues in Research on Children with Early Language Delay. Contemporary Issues in Communication Science and Disorders. Vol. 34, 118-133

Παράρτημα Α

Ηλικίες κατάκτησης φωνημάτων και συμπλεγμάτων

Ο παρακάτω πίνακας δείχνει την ηλικία κατάκτησης των συμφώνων της Νέας Ελληνικής σύμφωνα με τα αποτελέσματα του Πανελλήνιου Συλλόγου Λογοπεδικών (1995):

/v/	3,0 - 3,6
/γ/	2,6 - 3,0
/g/	2,6 - 3,0 4,0 - 4,6
/θ/	4,0 - 4,6
/z/	3,6 - 4,0
/k/ /c/	2,6 - 3
/l/	3,6 - 4,0
/m/	2,6 - 3
/n/	3,0 - 3,6
/p/	2,6 - 3,0
/b/	2,6 - 3,0
/s/	3,6 - 4,0
/t/	2,6 - 3,0
/ʃ/	3,6 - 4,0
/d/	3,0 - 3,6

/χ/	3,0 - 3,6
/r/	5,6 - 6,0
/j/	3,0 - 3,6
/ts/	4,6 - 5,0
/Δ/	4,0 - 4,6
/ps/ /ks/	4,0 - 4,6

Κλειστά	Πρόσθια	Κεντρική	οπίσθια
	i	u	
Μεσαία	e		o
ανοιχτά		a	

Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει τις ηλικίες κατάκτησης των διφθόγγων:

fl, st, sk, sx, xt, tr, kt, δj, zm, mn (4,0 - 4,6 ετών)
Dz, sf, vr, dr, xn, zγ, ft (4,6 - 5,0 ετών)
Γl, γr, str (5,0 - 5,6)
Sp, pl, kl, vl, kn, pn, nγ (3,6 - 4,0 ετών)
Δr, θr, xtr, ft (5,6 - 6,0 ετών)

Παράρτημα Β

Κλινικά αναγνωρισμένοι τύποι δυσαρθρίας μαζί με τις περιοχές τραύματος

Τύπος δυσαρθρίας   Τραυματική περιοχή

Χαλαρή δυσαρθρία	Κάτω κινητικοί νευρώνες
Σπαστική δυσαρθρία	Άνω κινητικοί νευρώνες
Υποκινητική δυσαρθρία	Βασικά γάγγλια και συναφής πυρήνας εγκεφαλικού στελέχους
Υπερκινητική δυσαρθρία	Βασικά γάγγλια και συναφής πυρήνας εγκεφαλικού στελέχους
Αταξική δυσαρθρία	Παρεγκεφαλίδα και οι συνδέσεις της
Μικτή δυσαρθρία μικτή χαλαρή - σπαστική δυσαρθρία	Κάτω και άνω κινητικοί νευρώνες (πχ. πλάγια μυατροφική σκλήρυνση)
Μικτή αταξική – σπαστική – χαλαρή δυσαρθρία	Παρεγκεφαλίδα και οι συνδέσεις, άνω και κάτω κινητικοί νευρώνες (πχ. νόσος του Wilson)

(Murdoch, 2008)